

Սեյրան Չ. Գրիգորյան
Բանաս. գիտ. թեկնածու

ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ «ՊԱՏԳԱՄՆ» ԻԲՐԵՎ ՄԵԶՈՍՏԻՔՈՍ

«Ո՛վ հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է» ասույթի առեղծվածները

Մուտք

1933 թվականի մայիսի 8-ին Եղիշե Չարենցը գրում է իր առաջին երկու ակրոստիքոսները, որ նվիրում է նորածին դստերը և բանաստեղծության առաջին տողերով հողում նրա անուն-ազգանունը՝ «ԱՐՓԵՆԻԿ ՉԱՐԵՆՑ»: Ամփջապես հաջորդ օրը՝ մայիսի 9-ին, նա ստեղծում է իր մոտալուտ ողբերգությունը և ապագա անկասելի փառքը մարմնավորող «Պատգամ» բանաստեղծությունը:

Ոչ ոք, բացի հեղինակից, դեռ չգիտեր, որ սովորական թվացող այդ չափածո գրվածքի տողերի երկրորդ տառերով կազմված է մի նախադասություն. «Ո՛վ հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է»: Եվս ինը օր, և 1933 թ. մայիսի 18-ին Չարենցը գրում է մանկահասակ դստերը նվիրված ևս երկու ակրոստիքոս: Դրանցից մեկին շուտով պատիվ է վիճակվում բացելու «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուն: Հենց «Ակրոստիքոս» վերնագրով այն բանաստեղծական-գեղագիտական ձևակերպում է տալիս «Գիրքս նվիրում եմ իմ դուստր ԱՐՓԵՆԻԿ ՉԱՐԵՆՑԻՆ» ընծայականին: Մյուս չորս գործերը տեղ են գտել գրքի «Չանազան բանաստեղծություններ և թարգմանություններ» բաժնում. ժողովածուի այդ վերջին մասը բացվում է «Պատգամ» բանաստեղծությամբ, իսկ դրանից մոտ տասնհինգ էջ հետո՝ բաժնի միջնամասում, իրար հետևից գետեղվել են առաջին զավակին ձոնված մյուս երեք ակրոստիքոս-նվիրումները, որոնք նույնպես վերնագրված են «Ակրոստիքոս»:

1. Ոչ թե ակրոստիքոս, այլ մեզոստիքոս

Իր կենդանության օրոք տպագրված վերջին գրքում Եղիշե Չարենցը դրել է ուղղահայաց տող պարունակող միանգամից **հինգ** բանաստեղծություն՝ չորս բա-

Գ (Ժ) քաղի, քիչ 3 (39) հուլիս-սեպտեմբեր, 2012
վեմ համահայկական հանդես

*Գողվածն ընդունվել է տպագրության 4.09.2012:

ցահայտ ակրոստիքոս և միջին տառերով կազմված մեկ գաղտնագիր: Փաստն ինքնին ուշագրավ է, մանավանդ որ ակրոստիքոսի ձևը, ավելի քան հազար տարի գոյություն ունենալով հայ միջնադարյան պոեզիայում, գրեթե տեղ չի գտել հայ նոր և նորագույն բանաստեղծության մեջ: Գիտական հետաքրքրությունն էլ ավելի է սրվում, երբ նկատի ենք ունենում, որ «Պատգամում» գործադրված ձևը՝ ուղղահայաց տողը կամ բանակապը **ոչ առաջին** տառերով հողելու հնարանքը, ամբողջ հայ գրականության մեջ գոյություն չունեցած մի ձև է:

Որպես գեղարվեստական երևույթ՝ այն կարող է հասկացվել և բնութագրվել միայն համաշխարհային բանարվեստի համապատասխան իրողությունների հետ ունեցած հարաբերությունների միջոցով: Տիպաբանական, ինչպես և պատմական, գաղափարական, հոգեբանական բազմանիստ խնդիրները համակարգելու և ըստ հնարավորին նորովի մեկնաբանելու համար հարկ է նախ վերստին մեջբերել հանրահայտ «Պատգամը»: Երկրորդ տառերի կապակցումը տեսողական առումով ճիշտ վերարտադրելու համար բանաստեղծությունը միշտ պետք է տպագրել 1933 թվականին Հայաստանում գործող ուղղագրությամբ.

ՊԱՏԳԱՄ

Նոր լույս ծագեց աշխարհին.
Ո՞վ այդ արևը բերեց:—

Ահա փոսկյա մի արև՝
Ճառագումով իր հրե՛ն՝
Այգաբացի պուրպուրե
Նժույզների վրա հեց՝
Նոր աշխարհին ու մարդուն
Հող մ ե լույս զվարթուն:
Նոր աշխարհին ու մարդուն
Ո՞վ բերեց լույսն այս արթուն:
Ո՛, **ո՞ւմ** ձեռքով վառվեց, ո՞ւմ
Հրակարմիր, հրավարս,
Աղբամանդյա լույսը այս:—

Կքած կյանքի բեռի տակ,
Խոր գերության ընդերքում,
Իմաստության մի գետակ
Հիմարության համերգում —
Քանի՛ տարի, քանի՛ դար
Վկայեցիր անհերքում...

Ափերին այն խավարոչին,
Ուր հայրենիքն էր մեր հին, —
Չկա՞ր արդյոք գետ մի հորդ,
Վոր գերության անհաղորդ՝

Լուրթ՝ հոսելով դարից-դար՝
Մթության մեջ այն համառ
Այս այգաբացն էր կրում,
Հո՛ւր այգաբացն այս հեռու՝
Հնուց պահած իր ջրում
Ո՛, **ըղձական** այս հեռուն...
Կքած կյանքի բեռի տակ՝
Վոզի՛ անկոր, հո՛ւր գետակ...

Ահա վառվում ե մեր նոր
Հաղթանակի լույսը բորբ.
Լվանում ե նա հիմա
Վառվող վոզին մեր անմահ,
Չքնաղ արև՛ն այդ արի,
Վառված հրով աշխարհի...
Չկա՛ ուրիշ արև ե՛լ.
Նա՛ յե միայն, վոր դարեր
Անմար՝ պիտի արևե՛...

Լույսով վառված սակայն այդ՝
Նժարներից հիմա մենք
Հիմարությամբ չքափենք
Իմաստությունն այն արար. —
Մեր անցյալի խորամխտ
Եջն այն արդար ու ռամիկ՝
Մեծահանճար ու վարար...¹

1 **Ե.Չարենց**, Գիրք ճանապարհի, Եր., Պետական հրատարակչություն, 1933 թ., էջ 269-270: Մեջբերումն արված է գրքի առաջին հրատարակության լուսապատճենային վերահրատակությունից (Եր., 1997): Երբ 1934 թ. ժողովածուն փոփոխություններով թույլատրվեց տպագրության, պահպանված մյուս գործերի նման «Պատգամի» էջերը մնացին անփոփոխ (էջ 269-270):

նապարհի»-ի վերահրատարակությունների մեջ (Բեյրութ՝ 1950 և 1959, Հալեպ՝ 1954 և 1959), առանձին հատընտիրներում, որոշ հեղինակների գրքերում⁵: Մինչև 1968 թվականը, այսինքն՝ մինչև Ե. Չարենցի երկերի երևանյան գիտական հրատարակության չորրորդ հատորի տպագրությունը «Պատգամը» մեկ տասնյակից ավելի հրատարակություններ է ունեցել նաև սփյուռքահայ տարբեր գաղթօջախների պարբերականներում⁶: Վերջիններս հրապարակումները երբեմն ուղեկցել են փոքրիկ պարզաբանումներով, որոնց մեջ, ինչպես և Վահան Նավասարդյանի գրքում, «ակրոստիքոս» բառը բացակայում է և առանձին դեպքերում փոխարինված է «բանալի», «գաղտնիք» և այդ կարգի այլ բառերով:

Եվ ահա 1968 թվականին զգալի ուշացումով (վերջին երկու հատորները արդեն տպագրվել էին) Երևանում լույս է տեսնում Չարենցի երկերի ակադեմիական վեցհատորյակի չորրորդ հատորը, որ ի թիվս այլ գործերի, ընդգրկում էր նաև «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուն՝ «Պատգամ» բանաստեղծությամբ հանդերձ: Նրա 427-428-րդ էջերում զետեղված այս գրվածքի ծանոթագրության մեջ գրականագետ Ալմաստ Չաքարյանը բանաստեղծից ու քննիչներից ավելի քան երեք տասնամյակ անց հարություն է տալիս «ակրոստիքոսի» վարկածին. ««Պատգամ» բանաստեղծությունը գրված է ակրոստիքոսի ձևով. երկրորդ տառերից հետևում է՝ «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է»»⁷:

Այսպիսով՝ գիտական հրատարակությունը պաշտոնական տեսք է տալիս այն տեսակետին, որը, թեկուզ և հարցաքննության անձուկ մթնոլորտում, ընդունել էր նաև Չարենցը: Ըստ այդ տեսակետի՝ արդեն լեզենդի վերածված այս բանաստեղծության մեջ գործադրված է, ինչպես Չարենցն է ասում՝ «**երկրորդ տառերի ակրոստիքոս**»: Չարմանք է հարուցում, որ այդպես են դատել անգամ հմուտ չարենցագետները և տաղաչափության մասնագետները՝ օգտագործելով նույնիսկ «**երկրորդ տառերի եզրատող**» անհիմաստ բառակապակցությունը⁸:

Խնդիրն այն է, սակայն, որ ակրոստիքոսը լինում է բանաստեղծության **միայն առաջին տառերով**: Այն ունի հազարամյակների պատմություն: Տերմինը ծագում է հունարեն «ἀκρος»-«եզր» և «στίχος»-«ոտանավոր» բառերից: Հետևաբար ակրոստիքոս է համարվում բացառապես առաջին եզրային տառերով կապակցված ուղղահայաց տողը:

Երկլեզվյան և գրականագիտական որոշ բառարաններում, գրականության տեսությանը և տաղաչափությանը վերաբերող քիչ թվով աշխատանքներում ակրոստիքոսից որոշակիորեն տարբերակվում է տողերի մեջտեղի որևէ տառով կազմվող ուղղահայաց տողը: Այն կոչվում է «**մեզոստիքոս**» (առանձին դեպքերում «**մեսոստիքոս**»): Այդ բառը նույնպես ծագում է հունարենից՝ «μέσος»- «միջին» և «στίχος»-«ոտանավոր» բառերից:

5 Տե՛ս օրինակ, **Վահան Նավասարդյան**, Չարենց. Յուշեր և խորհրդածութուններ, Գահիրե, 1957, Թեհրան, 1962: 2007 թ. վերահրատարակվել է նաև Երևանում:

6 Տե՛ս «Չարթոնք», Գահիրե, 1939, գիրք Ա, պրակ 1-4, «Կեանք եւ արուեստ», Փարիզ, 1940, թիվ 1, «Հայրենիք» տարեգիրք, Պոսթըն, 1947, էջ 168-169, «Համազգայինի» օրացոյց-տարեգիրք-1952, Պեյրութ, 1951, էջ 224-225, «Նայիրի», Պեյրութ, 1952, 21 դեկտեմբերի, «Արմենիա», Պուլնոս Այրես, 1967, 12 մայիսի, «Յառաջ», Փարիզ, 1967, 22 ապրիլի, «Սփիւռք», Պեյրութ, 1967, 5 նոյեմբերի, «Հայրենիք», Պոսթըն, 1968, 13 փետրվարի, «Բագին», Պեյրութ, 1968, թիվ 9:

7 **Եղիշե Չարենց**, Երկերի ժողովածու, հ.4 , Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968 , էջ 605:

8 «Չարենցի «Պատգամ» բանաստեղծության երկրորդ տառերի եզրատողով (ակրոստիքոս) հայտնի պատվիրանը այսօր շատ է հիշվում»: Տե՛ս **Ղ. Գասպարյան**, Կոչ ժողովրդին. Չարենցի «Պատգամ» բանաստեղծությունը, «Ավանգարդ», Եր, 1990, հուլիսի 25, N 82:

Եթե մեջտեղում քաքնված տողը ոչ թե ուղղահայաց է, այլ ունի անկանոն դասավորություն, բանաստեղծությունը (կամ ժանրատեսակը) կոչվում է «**լաբիրինթոս**»։ Մրա մի տարատեսակ էլ համարվում է այն ձևը, երբ հավելյալ տողը կազմվում է թեքությամբ, այսինքն՝ տողերի անկյունագծով։ Այն առավել հաճախ անվանում են «**անկյունագծային լաբիրինթոս**» («диагональный лабиринт»)։

Վերջապես, պատահում են նաև բանաստեղծություններ, որոնց ուղղահայաց տողը բաղկանում է եզրային, բայց **տողավերջի** տառերից։ Դրանք էլ կոչվում են «**տելեստիքոս**» (հունարեն «τέλος»-«**հեռու**» և «στίχος»-«**նոտանավոր**» բառերից)։ Եվ շատ հավաքեպ լինում են նաև դեպքեր, երբ նշված ձևերից երկուսը կամ մի քանիսը հանդես են գալիս միևնույն բնագրում։ Բարդացված այդ ձևը որոշ ուսումնասիրողներ, մասնավորապես ժամանակակից ռուս բանաստեղծ և գրականագետ Իվան Չուդասովը, բնութագրում են որպես «**ակրոկառուցվածք**» («акроконструкция»)»⁹։

Ելնելով այս համառոտ և հստակ դասակարգումից՝ մենք պետք է որոշակիորեն և վերջնականապես արձանագրենք, որ **Եղիշե Չարենցի «Պատգամ» բանաստեղծության մեջ գործադրված է ոչ թե ակրոստիքոս, այլ մեզոստիքոս**։

Հատուկ պետք է նշել, որ այս բառը բացակայում է ինչպես չարենցագիտության մեջ, այնպես էլ առհասարակ հայերենում։ Ուստի խիստ հավանական «օրինականացումից» առաջ հարկ է կատարել եզրաբառի լեզվական և գրականագիտական պարզաբանումներ, ինչպես նաև չարենցյան «Պատգամի» իրական ժանրային պատկանելությունը հիմնավորող փաստարկումներ։

Նախ՝ արձանագրենք, որ «մեզոստիքոս» բառը միանգամայն համապատասխանում է հայերենի բառակազմության և տառադարձության օրինակափոխություններին։ Այն կազմված է հայերենին բավական հարազատ դարձած «ակրոստիքոս»-ի համաբանությամբ, իսկ «-ոս» վերջածանցով ներդաշնակում է հին հունարենից հայերենին անցած, ինչպես նաև դրանց մեծամասամբ կազմված մի ամբողջ շարք բառերի (օվկիանոս, կաթողիկոս և այլն)։ Ի տարբերություն շատ լեզուների՝ հայերենն այդ մասնիկը պահում է և՛ տեղանունների մեջ (Կիպրոս, Հոնդոս), և՛ հին ու նոր անձնանուններում (Հոմերոս, Հուստինիանոս), և՛ որոշ մասնագիտությունների տեղ գիտնականների անվանումներում (մաթեմատիկոս, քիմիկոս)։ Անսովոր կարող է թվալ միայն բառակազմական կաղապարի առաջին բաղադրիչը՝ «**մեզո-**»։ Իրականում, սակայն, հունական ««μέσος» արմատը հայերենում վաղուց է կատարում բառակազմիչ դեր։ Առանձին բառահոգվածի ձևով այն նշված է նույնիսկ հայկական հանրագիտարանում. «**Մեզո...**, մեզ...(< հուն. μέσος– միջին, միջանկյալ), բարդ բառերի սկզբնամաս, որ ցույց է տալիս միջին մեծություն կամ որևէ բանի միջանկյալ դիրքը (օրինակ, **մեզոստոմ, մեզոդերմ, մեզոլիթ**)»¹⁰։ Նշվածներից բացի՝ հանրագիտարանի հաջորդող էջերում տեղ են գտել այլ բառահոգվածներ՝ **մեզոմետրիա, մեզոմներ** և այլն։ Դրանցից մի քանիսն առկա են նաև արդի հայերենի բացատրական բառարաններում։ Ընդ որում ո՛չ հանրագիտարանում, ո՛չ բառարաններում չկա որևէ բառ, որ ունենա «**մետ-**» սկզբնաձևը։ Եվ քանի որ, ինչպես վերը ակնարկվեց, ռուսական աղբյուրներում բառը երբեմն հանդիպում է նաև **ս-**ով, հատուկ պետք է նշել, որ հայերենի տառա-

9 И. Чудасов, От акростиha к акроконструкции, <https://sites.google.com/site/poeticskiestranicki/ivan-cudasov-ot-akrostiha-k-akrokonstrukcii-2>
10 Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ.7, Եր., 1981, էջ 377:

դարձության թելադրանքով միանշանակ նախընտրելի է հենց «մեզոստիքոս» ձևը («մեսոստիքոս» ձևը **Մեսոպոտամիա** տեղանվան նման թվում է հնաբանություն կամ փոխանցում եվրոպական լեզուներից, որոնցում բառը **ս-ով** է՝ «meso» սկսվածքով):

Գալով մեզոստիքոսի՝ որպես **գրականագիտական տերմինի** բնորոշմանը՝ նշենք, որ այն լայնորեն շրջանառում է հատկապես վերջին տասնամյակների ռուսական գրականագիտության մեջ: Ընդ որում հաճախ է նշվում, որ մեզոստիքոսը սակավ հանդիպող տեսակ է: Ուստի պատահական չէ, որ նրանով զբաղվում են առավելապես պոեզիայի նորարարական, անսովոր, անգամ արտառոց ձևերի նկատմամբ առանձնակի հետաքրքրություն տաժող մասնագետները՝ Միխայիլ Գասպարովը¹¹, Մերգել Բիրյուկովը¹², Տատյանա Բոնչ-Օսմոլովսկայան¹³, Իվան Չուդասովը¹⁴ և ուրիշներ: Բայց նորագույն այս հետազոտությունների առատությունը չպետք է ստեղծի այն տպավորությունը, թե մեզոստիքոսի պատմատեսական իմաստավորումը նոր է սկսվում: Ընդհակառակը, ժամանակը մի տեսակ «հետ տանելով» գտնում ենք այդ երևույթի ավելի հին դրսևորումներ, որոնց ծավալումն ու խորացումն են վերջին շրջանի ուսումնասիրությունները:

Մեզոստիքոսի համառոտ, բայց ուսանելի բնութագրումը գտնում ենք Ալեքսանդր Կվյատկովսկու «Պոետական բառարանում», որ լույս է տեսել 1966 թվականին: Ահա նրա սահմանումը՝ ըստ այդ բառարանի. «Բանաստեղծություն, որի ներսում բառերը դրված են այնպես, որ դրանց առանձին տառերը՝ դասավորված որոշակի կարգով և գրաֆիկորեն ընդգծված, կազմում են բառ, արտահայտություն կամ այն հասցեատիրոջ անունը, ում նվիրված է մեսոստիքոսը: Մեսոստիքոսը ամբողջովին վերաբերում է տաղաչափության տեխնիկային, այն ընկալվում է միայն աչքերով կարդալու դեպքում: Մեսոստիքոսները հայտնի էին անտիկ պոեզիայում...»¹⁵: Հին ավանդույթով դեռ «մեսոստիքոս» ձևը օգտագործող բառարանագիրը հատուկ նշում է տարատեսակի վաղնջականությունը («հայտնի էր անտիկ պոեզիայում»), բայց, ցավոք, նմուշ չի բերում անտիկ որևէ բանաստեղծից: Բնագրային երկու օրինակ է բերվում, երկուսն էլ՝ 18-րդ դարի ռուսական պոեզիայից: Դրանք ռուսական մեզոստիքոսի առաջին նմուշներն են և հանդիպում են քիչ հայտնի բանաստեղծների գործերում: Առաջինը Վ. Սոբակինի մի բանաստեղծությունն է, որի առաջին տան երեք տարբեր բառերի մասերով կազմված են իր երկրի և նրա կայսրուհի Աննայի անունները.

Выслушай мой воп**РОС**, **СИЯ**юща в свете:

Кто ты толь украсил, яко розу в лете?

Во истину скажешь, что мудрый владетель,

Глава увенч**АННА**, чему всяк свидетель¹⁶.

11 Տե՛ս **Гаспаров М. Л.**, Русские стихи 1890-х-1925-го годов в комментариях, Москва: Высшая школа, 1993. Լրացումներով վերահրատարակվել է 2001 և 2004 թթ.: http://philologos.narod.ru/mlgaspar/gasp_rverse.htm

12 Տե՛ս **Бирюков С. Е.**, Поэтический мастеркласс. Урок первый, акrostишный, 2003. <http://www.topos.ru/article/1746>

13 Տե՛ս **Бонч-Осмоловская Т.**, Курс лекций по комбинаторной литературе, 7. Последовательности. Буквенные последовательности: абecedарии и акrostихи. Мезостихи и телестихи. Фонетические последовательности. Усложненные и множественные акrostихи. Лабиринты. http://www.ashtray.ru/main/texts/bonch_course/17a.htm

14 Տե՛ս **Чудасов И. В.**, Акrostих в русской поэзии. <http://reading-hall.ru/publication.php?id=693>

15 **Квятковский А. П.**, Поэтический словарь, М., Сов. Энцикл., 1966. с. 154.

16 Սույն տեղում:

Սա օտար փորձից մեր քաղաքում առաջին մեզոստիքոսն է: Նման բոլոր դեպքերում կամա թե ակամա ծնվում են զուգահեռներ շարենցյան մեզոստիքոսի հետ անկախ այն հանգամանքից՝ հայ բանաստեղծը ծանոթ է եղել դրանց, թե՞ ոչ (իրականում չկա որևէ փաստ, որ հաստատի Չարենցի ծանոթությունը ակրոստիքոսի, մեզոստիքոսի կամ նման այլ ձևի որոշակի նմուշի. բոլոր դիտարկումները վարկածի կամ հավանականության տիրույթում են):

Ձևի առումով նկատելի յուրահատկություն է, որ Վ. Սոբակինի մեզոստիքոսը հյուսված է ոչ թե առանձին տառերից, այլ **բառամասերից**: Սա էական տարբերություն է՝ այն աստիճանի, որ հակառակ Ա. Կվյատկովսկու միանշանակ համոզվածությամբ՝ ժամանակակից մասնագետներից շատերը վերոբերյալ նմուշը կհամարեին ոչ թե մեզոստիքոս, այլ լաբիրինթոս (տերմինային նման շփոթների առաջիկայում դեռ էլի կբախվենք): Իսկ ահա բովանդակային առումով առկա է ամենայն հավանականությամբ պատահական բացահայտ նմանություն. Վ. Սոբակինի օրինակը միակն է մեզ հայտնի օտար բնագրերից, որ, ինչպես և Չարենցի «Պատգամը», մեզոստիքոսի ներսում ամփոփում է **ազգային բովանդակությամբ ասույթ**: Մյուս մեզոստիքոսները, ինչպես շուտով կտեսնենք, մեջտեղի տառերով հողում են մերթ կրոնական որևէ ասույթ (անտիկ և միջնադարյան մեզոստիքոսները, որոնցից հաճախ մնացել են սոսկ վկայություններ), մերթ գործընկերոջ կամ որևէ կնոջ անուն (ամերիկյան և ռուսական նոր պոեզիայի նմուշները):

Ա. Կվյատկովսկու բերած երկրորդ օրինակը, որ դարձյալ քաղված է 18-րդ դարի ռուսական պոեզիայից, էությանը շատ մոտ է անտիկ աշխարհում և միջնադարյան հայ պոեզիայում առավելապես ակրոստիքոսի միջոցով արտահայտված այն ձևին, երբ հեղինակը տառերով կազմում է իր անունը (որոշ մասնագետներ այն հպանցիկորեն կոչում են **ակրոստիքոս-ստորագրություն**): Ընդգծված յուրահատկությունն այն է միայն, որ այդ բանաստեղծության հեղինակ Կարիոն Իստոմիրը որոշ բառերի (ի դեպ, նաև տողասկզբի) սկզբնատառերով և կամ վանկերով հողել է սեփական ազգանունը և կրոնական աստիճանը.

Иисус господь Ему Рабов Оных,
возмет ей МОлбы НАук всех свободных
Иже, Сия зде ТОщие навьикают.
МИлости любве всех благ Научают¹⁷.

Գրապատմական զուգահեռի առումով կարևոր է Ա. Կվյատկովսկու հետևյալ պնդումը. «19-րդ դարում Ռուսաստանում մեսոստիքոսներ չեն գրել: Միայն 20-րդ դարում՝ դեկադանսի դարաշրջանում, որոշ բանաստեղծներ թողել են մեսոստիքոսներ (օրինակ՝ Վ. Շերշենևիչի մեսոստիքոսը՝ հասցեագրված Վ. Բրյուսովին)»¹⁸: Բառահողված-ակնարկն ավարտվում է մեզոստիքոսի և նման անսովոր ձևերի գեղարվեստական արժեքայնությունը միանշանակորեն հերքող մի թևավոր ասույթով, որին վերադառնալու առիթ դեռ կլինի:

Գալով 20-րդ դարասկզբի ռուսական դեկադանսին՝ դա արդեն Չարենցի ժամանակն է թե՛ ժամանակագրորեն, թե՛ գեղարվեստական որոնումների էությանը: Ուստի «Պատգամի» ժանրային ծագումնաբանությունը դիտարկելի է հատկապես այդ շրջանի ռուսական պոետիկայի հետ ունեցած զուգահեռներում:

17 Նույն տեղում:
18 Նույն տեղում, էջ 155:

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
Գ (Ժ) քարի, քիվ 3 (39) հուլիս-սեպտեմբեր, 2012
ՎԵՄ համահայկական հանդես

2.«Պատգամը» և 20-րդ դարասկզբի ռուսական բանաստեղծությունը

Մոտ ութսունամյա պատմության ընթացքում չարենցյան «Պատգամը» գրեթե չի ենթարկվել հատուկ վերլուծության, մանավանդ՝ ձևային-ժանրային տիպաբանության տեսանկյունից: Գրականագիտական և հուշագրական շարադրանքներում առկա են միայն թույլ ակնարկներ կիրառված եղանակի ինքնատիպության մասին: Առավել որոշակիորեն դա արտահայտվել է հայ հին գրականության մասնագետ Գրիգոր Հակոբյանի հուշերում, որ, անկասկած, ամենից «գրականագիտական» է սովորածավալ մեմուարային չարենցապատումի մեջ և պարունակում է շատ արժեքավոր վկայություններ Չարենցի պոետիկայի, մասնավորապես՝ տաղաչափության մասին: «Պատգամին» առնչվող մի քանի վկայություններին առընթեր հուշագիրը խորհում է, որն այն «յուրօրինակ աքրոստիքոս էր, որպիսին աշխարհում ոչ ոք չի գրել»¹⁹: Այս միտքը ճիշտ կհամարվի, եթե «յուրօրինակ աքրոստիքոս» ասելով՝ հասկանանք մեզոստիքոսը: Բայց, ինչպես արդեն սկսեցինք նկատել, ուրիշները նույնպես գրել են **մեջտեղի տառերով** հյուսված տողեր: Այդ իմաստով հնչած միտքը պետք է ընդունել վերապահությամբ: Պնդումն արդարացի է միայն այն մասով, որ «աշխարհում ոչ ոք չի գրել» հենց **երկրորդ տառերով** կապակցված ուղղահայաց մեզոստիքոս (համենայն դեպս, հակառակը վկայող որևէ փաստ առայժմ չի գտնվում):

Հետաքրքիր է, որ անգամ ռուսական բազմահարուստ պոեզիայում, ուր կարծես թե կան «համակցային բանաստեղծության» մոդեռնիստական ու ավանգարդիստական երևակայելի ու աներևակայելի բոլոր տեսակները, հատկապես **երկրորդ տառերով** մեզոստիքոս չկա՝ նախորդ դարի սկզբից մինչև մեր օրերը: Բայց զարմանալին ոչ այնքան դա է, որքան այն, որ Չարենցից **հետո** եկող տասնամյակներին նույն ռուսական պոեզիայում կան, օրինակ, բոլոր տողերի **երրորդ կամ հինգերորդ տառերից** կազմված մեզոստիքոսներ: Ամենից հետաքրքրականն ուշը մեջբերվել է Մ. Գասպարովի վերոհիշյալ գրքում և հետո նրա միջոցով հայտնվել տպագիր և էլեկտրոնային բազմաթիվ հրապարակումների մեջ:

Չարենցի մահից մեկ տասնամյակ անց՝ 1948 թ., մոսկվացի բանաստեղծ Կոնստանդին Լիսյակերովը լեմինգրադցի իր բանաստեղծ գործընկերոջը գրում է հոգեկան զորակցություն արտահայտող սոնետ, որի առաջին տառերով կազմված էր ակրոստիքոս, իսկ երրորդ տառերով՝ մեզոստիքոս: Գաղտնագիրը, որը միաժամանակ **նվիրում** էր և **ասույթ**, բաղկացած էր այդ երկուսից (Գասպարովը նման համակցումը կոչում է «**ակրո-մեզոստիքոս**»):

МнОгоязычием пленительным звучат
ЛеТейских берегов туманные дубровы.
ОсЛавим же того, кто, мир увидев новый,
ЗоИлом став, не чтит всех канувшего чад.
ИсПании сады! В них птицы верещат
НаСледьем сладостным. Италия! Суровый
СоК выжав из терцин, там с бездны снял покровы
КрЕст утвердивший муж. Былые не молчат!

19 Գր. Հակոբյան, Ուսուցիչը: Չարենցի հետ. Հուշեր, Եր., «Նաիրի» հրատ., 2008, էջ 371:

ОВРаги перейдя, хоть высь была бы в тучах,
МхОм полускрытый ключ слов блещущих, певучих,
УдВоив поиски, ищите в тьме густой.
ДлАнь ваша с посохом. Придя к благому краю,
АлКать недолго вам! Ручей коснется, знаю,
РтА вашего... Мы ждем! Где стих ваш золотой?²⁰

Իզուր չէ, որ մասնագետները մեզուստիքոսը և նման տեսակները բնորոշում են «հետաքրքրաշարժ տաղաչափություն» գրավիչ անվանումով: Մ. Լոզինսկին շատ արագ պատասխանում է Կ. Լիպսկերովին՝ նրան նվիրելով մեկ ակրոստիքոս և երկու մեզուստիքոս (3-րդ և 5-րդ տառերով) ... նույն բանաստեղծության մեջ.

Мн**О**г**О**любезный друг, волшебник и поэт!
Ах, **Т**о**Т** велик в веках, чья лира грянет храбро
Ги**М**н, **В**оспевающий акrostихи **К**онст**А**бра,
Уз**Л**ы **Е**го «К. Л.» и мудрый кабинет!
Ла**Л** и **Т**опаз камней. Пуссен — автопортрет.
Из**О**г**Н**утое «пси» тройного канделябра.
По **З**в**О**нкому клинку резьба: «Абракадабра»,
С **Т**и**Б**етским буддою бок о бок **Т**инторет.
Ка**Н**о**П**ской лирницы уста, как ночь, спокойны.
Ей **С**н**И**тся древний плеск, ей снится берег знойный
Ре**К**и, Струящейся, как вечность, где-то там.
Ог**О**н**Ь** чуть теплится на самом дне печурки.
В е**Г**о Мерцании загадным цветом
Уп**О**д**О**бляются картофельные шкурки²¹.

Արդեն եռակի բարդացված այս «ակրո-դիմեստոստիքոսով» (Գ-ասպարով) հեղինակը կապակցել է հետևյալ միտքը. «**Մոզ Լիպսկերովին Մ.Լ. Լոզինսկուց պատասխան նամակ**»: Չարմանալի է, բայց «ակրոկառուցվածքի» (Ի. Չուդասով) միտող այս պատասխանը նույնպես սոնետ է: Ավելի ապշեցուցիչ է շարունակությունը. ակրո-մեզուստիքոսային երկխոսությունը նախաձեռնած Կ. Լիպսկերովը գրել է էլ ավելի բարդացված պատասխան, որ չենք մեջբերում տեղի խնայողության նկատառումով: Ասենք միայն, որ արդի ռուսական պոեզիայում կան շատ ավելի բազմազան կառուցվածքներ, նույն բանաստեղծության մեջ ուղղահայաց և անկյունագծային բազմաթիվ տողեր համատեղող գործեր:

Վերադառնալով մեկնակետին՝ հիշենք, սակայն, որ ո՛չ Չարենցից առաջ, ո՛չ նրանից հետո չկա **երկրորդ տառերով** ուղղահայաց տող: Օրինաչափությունը հաստատող միայն մեկ բացառություն է նկատվում, այն էլ, որքան էլ անսպասելի թվա, հայ պոեզիայում: «Պատգամից» ավելի քան երեսուն տարի հետո Հովհաննես Շիրազը գրել և «Հուշարձան մայրիկիս» (1968) գրքում զետեղել է մի բանաստեղծություն, որի տողերի (բացառությամբ վերջին ութ տողերի) **երկրորդ տառերով** կազմվում է հետևյալ ասույթը. «**Մոնչա, Շիրազ, ազատություն Մասիսին**»²²:

20 **Гаспаров М. Л.**, Русские стихи 1890-х-1925-го годов в комментариях, Москва: Высшая школа, 1993. http://philologos.narod.ru/mlgaspar/gasp_verse.htm

21 Նույն տեղում:

22 Տե՛ս **Հովհաննես Շիրազ**, Երկեր, հ. 4, Եր., «Սովետական գրող» հրատ., 1986, էջ 128:

Մա կարելի է համարել Չարենցի մեզոստիքոսի հետագա ներգործության ցավալիորեն եզակի մի դեպք, որը, ըստ ամենայնի, հիշեցնում է նախօրինակը: Այն նույնպես գաղտնագրված է²³, ունի պատգամ-աֆորիզմի բնույթ, ազգային-քաղաքական բովանդակություն և այլն: **Այսինքն՝ Շիրազն ուներ ուսուցիչ, որի աներկբայելի ազդեցությամբ էլ գրել է երկրորդ և վերջին մեզոստիքոսը հայ պոեզիայի պատմության մեջ:**

Իսկ ինչպե՞ս է ստեղծվել առաջինը, ունեցե՞լ է արդյոք Չարենցը ուսուցիչ և նախատիպ, թե՞ այն հորինել է ինքնաբուխ ձևով՝ ստեղծագործական ներքին տարերային մղումով: Տեսականորեն չբացատրվով վերջին հավանականությունը՝ հարկ է հատուկ ընդգծել, սակայն, որ **ոչ հորիզոնական** տողը ոչ թե սկզբի, այլ **մեջտեղի տառերի** միացումով կազմելու միտումը անձանոթ չէ նախաչարենցյան համաշխարհային փորձին, իսկ գրականության տեսության մեջ, թեկուզ և ոչ լայնորեն, շրջանառում էր համապատասխան տերմինը՝ ճիշտ է, դեռևս **ս**-ով («месостих»):

«Պատգամը» ինքնին առեղծվածների կիզակետ է: Եթե նրա ենթատեսչային ասելիքը վերլուծելիս պարզվի, օրինակ, որ «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է» ասությոն ուղղված է նաև ռուսական գերիշխանության և, հասկանալի է, ռուսերենի տիրապետության դեմ, կգոյանա և ս մեկ հանգուցային առեղծված: Անշուշտ, չարենցյան խոսքարվեստի բազմաթիվ այլ տարրերի նման ակրոստիքոսն ու մեզոստիքոսը նույնպես նրա պոետիկա են թափանցել ռուսերեն գեղարվեստական խոսքի, որոշակիորեն՝ ռուսական սիմվոլիզմի, ակմեիզմի և մոդեռնիստական այլ հոսանքների «հայրերի» ինքնուրույն և թարգմանական չափածո որոնումների ինչ-որ չափով «ուշացած» և չափավոր ներգործությամբ:

Համենայն դեպս, չի կարող շրջանցվել այսպիսի ցնցող փաստ: Հազարամյակների պատմություն ունեցող ակրոստիքոսի ձևը հայ պոեզիայում նույնպես ունի ավելի քան մեկ հազարամյակի պատմություն: Այն սկզբնավորվել է 7-րդ դարում որպես այբբենական ակրոստիքոս կամ, ինչպես տեսաբաններն են ասում, **«արեցեղարիում»** (Դավթակ Քերթոզ և Կոմիտաս Կաթողիկոս): Հաջորդ դարում արդեն սկիզբ է առնում հայկական **«ակրոստիքոս-ստորագրությունը»**, հայ առաջին կին բանաստեղծը՝ Սահակդուխտ Մյունեցին, մի բանաստեղծության տների սկզբնատառերով հողել է իր անունը: Այնուհետև, հատկապես Նարեկացուց սկսած և մինչև 18-րդ դար, մինչև Նաղաշ Հովնաթան ու Պաղտասար Դալիր, բոլոր դարերի բանաստեղծները գրել են **հարյուրավոր** ակրոստիքոսներ: Դա միջնադարյան հայ պոեզիայում սովորական մի ձև է, որ մասնագետներից շատերը բնորոշում են «ծայրակապ» բառով: Իսկ ահա ամբողջ 19-րդ դարի և 20-րդ դարի առաջին տասնամյակների նախաչարենցյան հայ պոեզիան ասպարեզ է բերում ընդամենը **մեկ** ակրոստիքոս: Դա Վահան Տերյանի «Վեչեսլավ Իվանովին» բանաստեղծությունն է.

23 Շիրազի մեզոստիքոսի գաղտնագրծումը և դրա չարենցյան ծագումնաբանության հայտնաբերումը կատարվել է բավական արագ: Արդեն 1969 թ. Բեյրութում լույս տեսնող «Սփիւռք» շաբաթաթերթը (N 15, մայիսի 4) վերահրատարակում է Շիրազի բանաստեղծությունը՝ բացահայտելով ծածկագիրը և կցելով լակոնիկ պարզաբանում, որի մեջ մասնավորապես ասված է. «Ամնահ Չարենցի «Պատգամը» հիշեցնող թերթուած մը...»

Շիրազ կ'ընթանա Չարենցի ճամբով և ճակատագրով...
Վա՛յ Չարենցը «քակող» նոր օրերու Մուղղուսիներուն»:

Վարդավառի վարդերը վառ
 Երգող երգչիդ երդվում եմ ես.
 Չըկար երկրիս նրման պարտեզ –
 Եվ նա ավե՛ր, չարին ավա՛ր...
 Մրտի երգիչ, դու բոցավառ
 Լուսե երգով ասա՛ հրկեզ. –
 Արդյոք «հարյա՛վ» պիտի երգե՞ս
 Վառված ու որբ երկրիս համար:

Ինչպես կարկուտն արտն անարատ
 Վայր է թափում, այնպես առատ,
 Այնպես անգութ երկրում իմ որբ,
 Նայի՛ր՝ թափված քանի՛ կորյուն –
 Որքա՛ն, որքա՛ն, որքա՛ն արյուն –
 Վերքե՛ր, վարդե՛ր արնոտ ու բորբ...²⁴.

Այս բանաստեղծությունը ուշադրության արժանի է հենց թեկուզ հայ նոր և նորագույն պոեզիայի՝ Չարենցի ակրոստիքոսներին և «Պատգամին» նախորդած երկարատև շրջանում միակը լինելու հանգամանքով: Առավել էական է, սակայն, որ մինչդեռ հայոց միջնադարի տասնյակ բանաստեղծների հարյուրավոր ակրոստիքոսները, ներառյալ 1930-ական թթ. Չարենցի ուշադրության կենտրոնում գտնվող Նարեկացու և Շնորհալու մեծաքանակ «ծայրակապերը»²⁵, գրեթե առանց բացառության «**աբեցեդարիումներ**» և «**ստորագրություններ**» են (այդպես է նաև անտիկ աշխարհի այլ գրականություններում), Վահան Տերյանը գրում է «**ակրոստիքոս-նվիրում**»: Ընդ որում նվիրումը հասցեագրված է մեկ այլ բանաստեղծի, իսկ գաղտնագիրն անփոփոք բանաստեղծությունը տոնետ է: Երկու հատկանիշն էլ խիստ բնորոշ են ժամանակի ռուսական պոեզիային, որի ակնհայտ ազդեցությամբ էլ գրված է Տերյանի ակրոստիքոսը:

Այդ շրջանի ռուս բանաստեղծներից ակրոստիքոսներ են գրել Վ. Բրյուսովը, Ի. Աննենսկին, Ի. Սևերյանինը, Ս. Գորոդեցկին, Ն. Գումիլյովը, Մ.Կուզմինը, Ա. Ախմատովան, Ս. Եսենինը և ուրիշներ: Դրանցից շատերը գործընկեր բանաստեղծներին հասցեագրված նվիրումներ են (երբեմն՝ փոխադարձ): Այդ ավանդույթով ավելի ուշ Բ. Պաստեռնակը գրել է Մարինա Ցվետաևայի անունը հողող երկու ակրոստիքոս: **Կրկնակի նվիրում** է, բայց մինևույն գրվածքի բնագրում, նաև Նիկոլայ Գումիլյովի մի բանաստեղծությունը, որ որոշ մասնագետներ համարում են **առաջին մեզոստիքոսը** 20-րդ դարի ռուսական պոեզիայում:

Բանաստեղծության մեջ, որ գրվել է 1912 թվականին, հորիզոնական տողերի տարբեր տառերով հեղինակը կազմել է երկու անկյունագծային տողեր, որոնք հորում են ռուս հանրահայտ գրող, թարգմանիչ Կոռնեյ Չուկովսկու և նրա կնոջ անուն-ազգանունները.

24 Վահան Տերյան, Բանաստեղծություններ, լիակատար ժողովածու, Եր., «Սովետական գրող», 1985, էջ 288:

25 Մանուկ Աբեղյանը «Չայոց հին գրականության պատմություն» աշխատության մեջ օգտագործում է նաև «**գլխակապ**» և «**գլխաբան**» եզրաբառերը: Տես Մանուկ Աբեղյան, Երկեր, հ.3, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968, էջ 561, 582:

КРЕСТ

Корней Иванович Чуковский, вот,
Попал я к босоногим дикаряМ
Кормлю собой их я, и повАр сам –
Увы, Наверно, выйдет стих-уРод.
КорнЕй, меня срамите Вы. Иона.
ВернеЙ нашел приют средь рыбЬЯ лона!
А я, увы, к Чуковскому попав,
Добыча я ЧУКовского забав.
Ведь кит, УслОжнивши пищеваренье,
ЖелудоК к тВоему не приравнял
И, вернО, им Совсем не управлял,
Но ты Велик: Какое несваренье
Тебя Сомнет?! Иона будет труп,
Но, Кажется, попал тебе, ЧуковскийИ,
НА зуб, на твой огромный, страшный зуб,
Я – не Иона, я же не таковский²⁶.

Իրականում հեղինակը գրաֆիկորեն չի ընդգծել անկյունագծային խաչվող տողերը, և բանաստեղծությունը «Խաչ» է կոչվում թերևս ոչ միայն անկյունագծային խաչաձևման պատճառով: Վերջինս գլխատառերով ընդգծել է Ի. Չուրասովն իր մի հրապարակման մեջ, ուր Ն. Գումիլյովի կիրառած այս ձևը կոչում է «անկյունագծային ակրոստիքոս» («диагональный акrostих»)՝²⁷: Դա այնքան էլ համոզիչ չէ, որովհետև կատարելապես «վիզուալ պոեզիայի» օրենքներով ստեղծված այս նմուշում միայն մի քանի եզրային տառեր են մասնակցում անկյունագծային տողերի կազմությանը: Տերմինաբանական շփոթի մեջ ոմանք այս ձևը կոչում են լաբիրինթոս, ուրիշները՝ պարզապես մեգրոստիքոս, որ առավել տրամաբանական է, քանի որ հավելյալ տողերը բաղկացած են գերազանցապես միջին տառերից:

Հենց վերջին առումով էլ թերված օրինակը գրավում է մեր ուշադրությունը: Իր ամենամվիրական գաղափարներից մեկը արտահայտելու ծածուկ ձև որոնող Չարենցը, կարդալով Ն. Գումիլյովի բանաստեղծությունը և իմանալով նրա «անմեղ» գաղտնագրի մասին, կարող էր կռահել, որ թաքուն բառերը կամ մտքերը կարելի է արտահայտել հենց մեջտեղի տառերով: Մնում է պարզել, թե հայտնի^o էր նրան գումիլյովյան «Խաչը»: **Ցավոք, Չարենցի գրադարանի ցաքուցրիվ վիճակը այս և նման դեպքերում թույլ չի տալիս փաստացի ապացուցել ուղղակի կապի գոյությունը, բայց ունենք վարկածն ուժեղացնող բավական ամուր մի փաստ: Չարենցը շատ լավ իմացել և բարձր է գնահատել Ն.Գումիլյովի պոեզիան:** Իգոր Պոստուպալսկին պատմում է 1935 թվականի աշնանը վերաբերող մոսկովյան մի հանդիպման մասին, որի ընթացքում Չարենցը բնագրային վկայակոչումներով խոսում է Ն. Գումիլյովի գործերից, վերհիշում իր հին ընթերցումները և հատված արտասանում: «Մեր քննադատները,–ասում է Չարենցը,–պոեզիայում չեն կարողանում ընտրություն կատարել: Եվ փաստերը չգիտեն: Գումիլյովը նրանց համար ընդամենը իմպերիալիստ է և ոչ ավելին»²⁸:

Նկատելով, որ խոսակցությունը կայանում է «Պատգամի» հրապարակումից

26 **И. Чудасов**, О некоторых видах строчного акrostиха. <http://art-storona.ru/2007/2/article24.php>

27 Նույն տեղում:

28 **Ի. Պոստուպալսկի**, Եղիշե Չարենցը Եթովպիայի մասին: Չարենցի հետ. 3ուշեր, Եր., «Նաիրի», 2008, էջ 264-265:

շատ չանցած՝ հիշենք նաև, որ Չարենցը նույն շրջանում թարգմանել է Ն. Գումիլյովի «Վեցերորդ զգացմունք» նույնպես շատ ինքնատիպ բանաստեղծությունը²⁹:

Ակրոստիքոս-եզրատողի փոխարեն մեջտեղի տառերով կազմված գաղտնաբառի ձևին դիմելը Ն. Գումիլյովի փորձարարությունից անմիջապես հետո դրսևորում է գտնում Վադիմ Շերշենևիչի և Վալերի Բրյուսովի մի արտառոց բանաստեղծական «երկխոսության» մեջ: Վ. Շերշենևիչը գրում է մի գործ, որի մեջ երկու թեք անկյունագծաձային տողերով կազմում է «**Վալերի Բրյուսովին**» մվիրումը, իսկ տողերի մեծ մասի 14-րդ տառերով՝ «հեղինակի կողմից» («от автора») ուղղահայաց տողը: Վերջինս այս լաբիրինթոսում փաստորեն **ուղղահայաց մեզոստիքոս** է՝ թերևս առաջինը դարասկզբի ռուսական պոեզիայում (ինչպես հիշում ենք, Ա. Կվյատկովսկին իր բառարանում այս բանաստեղծությունը կոչում է պարզապես «**մեզոստիքոս**»): Չարենցը, որ շատ լավ գիտեր ռուսական պոեզիան, այս հնարքին նույնպես պետք է որ ծանոթ լիներ: Մանավանդ որ այլոց շարքում լավ գիտեր ու բարձր էր գնահատում Վադիմ Շերշենևիչին: Այդ մասին մա արտահայտվել է մասնավորապես 1922 թ. գրած «Արդի ռուսական պոեզիան» ծավալուն հոդվածում: Այդ ժամանակ Վ. Շերշենևիչն արդեն նորաստեղծ իմաժինիզմի խմբակի առաջնորդն էր. «Միմվոլիստների այս ուշացած ասպետները անհարազատ են անգամ նեպոստներին, որոնք ունեն իրենց իսկական պոետները, որպիսիք են իմաժինիստներից երկուսը— Մարինեգոֆն ու Շերշենևիչը»³⁰:

Առավել ուշագրավ է, որ Վ. Շերշենևիչի լաբիրինթոս-մեզոստիքոսին փոքրինչ ուշացումով պատասխանել է հասցեատերը՝ Վ. Բրյուսովը (բանաստեղծությունն այդպես էլ կոչվում է՝ «Ուշացած պատասխան Վադիմ Շերշենևիչին»): Ստացվում է արդեն փոխադարձ մվիրում, որովհետև 1913 թ. գրված լաբիրինթոսային այդ ոտանավորում դարձյալ անկյունագծային տողերով Բրյուսովը կապակցել է «Վադիմ Շերշենևիչին» («Вадиму Шершеневичу») ընծայագիրը.

Влекисурууюмечт**У**,
дАйутомленнойре**Ч**и,
ва**Д**имъиэтудаль**И**ту,
дар**И**настаромъ**В**ече
себе**М**гновени**Е**огня,
дайсм**У**тесте**Н**ыволи.
тыиску**Ш**ени**Е**кремня:
затмени**Е**о**Ш**ибкудня—
тронъиск**Р**оюдоболи!³¹

29 Տես **Եղիշե Չարենց**, Նորահայտ էջեր, էջ 299: Այս գրքում աղավաղումներով տպագրվել է Չարենցի թարգմանության կեսը: Չեռագրի և Ն. Գումիլյովի բնագրի համեմատական վերլուծությանը ճշտումներ են արվել մեր «Չարենցի անտիպ ժառանգության գնահատման մի քանի հարցեր» հոդվածում: Տես «Չարենցյան ընթերցումներ», գիրք 7, Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2002, էջ 171-174:

30 **Եղիշե Չարենց**, Երկերի ժողովածու, հ. 6, Եր., 1967, էջ 62:

31 **Бонч-Осмоловская Т.**, Курс лекций по комбинаторной литературе, 7. Последовательности. Буквенные последовательности: абecedарии и акrostихи. Мезостихи и телестихи. Фонетические последовательности. Усложненные и множественные акrostихи. Лабиринты. http://www.ashtray.ru/main/texts/bonch_course/17a.htm

Եթե նախորդ երկու հեղինակների փորձերի մասին Չարենցի իրագեկությունը դեռ ինչ-որ չափով թեական է, Վ. Բրյուսովի պարագայում կասկածներն անշահան են, քանի որ «սառն ու հմուտ» այդ վարպետի գործերին նա տեղյակ էր խորապես և ըստ ամենայնի:

Այսպիսով՝ 1910-ական թթ. ռուսական պոեզիայում սկսում են տարածվել **մեջտեղի տառերից** կազմվող թաքնված տողերով բանաստեղծություններ, **լաբիրինթոսներ** և **մեզոստիքոսներ**, ընդ որում դրանց նախաձեռնությունը պատկանում է հատկապես Չարենցի նախասիրած մի քանի բանաստեղծներին: Բայց քանի որ մեզ, բնականաբար, հետաքրքրում է «Պատգամի» հղացմանը հանգեցրած ժանրային մշակույթի դաշտը, նկատենք նաև հետևյալ ակնհայտ տարանջատումը. մինչ Չարենցը ակրոստիքոս-եզրատողը փոխարինում էր տողերի ներսում գործող **ուղղահայաց մեզոստիքոսով**, «արծաթե դարի» ռուս բանաստեղծները՝ Ն. Գումիլյովը, Վ. Շերշենևիչը և Վ. Բրյուսովը, ակնհայտորեն նախընտրում էին **անկյունագծային** ներքին տողը:

Այդ միտումը շատ ցայտուն է և իր հերթին բացատրություն է հայցում, որ այս պարագայում ավելորդ կլինեք, եթե սերտորեն չառնչվեր Եղիշե Չարենցի նախասիրություններին: Բանն այն է, որ հիշյալ ռուս բանաստեղծներից շատ առաջ **անկյունագծային** գաղտնագիր տողի հնարքը հորինել է 19-րդ դարի ամերիկացի մեծ բանաստեղծ Էդգար Պոն: Վերջինս Չարենցին ամենից ավելի հոգեհարազատ բանաստեղծներից էր, ընդ որում՝ անգուսպ հետաքրքրությունը նրա պոեզիայի հանդեպ ծնվել ու գնալով ուժգնացել է հենց «Պատգամին» նախորդած տարիներին և դարձյալ ռուսերենի, դարասկզբի ռուս բանաստեղծների, հատկապես Վ. Բրյուսովի «օգնությամբ»: Չարենցը անզերեն չգիտեր, բայց այդ և ուրիշ լեզուներով ստեղծված համաշխարհային բանաստեղծական գանձերին մշտապես հաղորդակցվում էր ռուսերենի միջոցով: Իսկ Էդգար Պոն անցյալ դարի առաջին տասնամյակներին ռուս բանաստեղծների կուռքն էր:

3. Էդգար Պոյի «Առեղծվածը» և Եղիշե Չարենցի գաղտնիքը

Պոեզիայի ժամանակակից տեսաբանները մեզոստիքոսը համարում են հանելուկային, առեղծվածային ձև: Նույնը կարելի է ասել հարակից ձևերի՝ լաբիրինթոսի, տելեստիքոսի, զանազան զիգզագների և անկյունագծերի, նվազ չափով՝ նաև սովորական ակրոստիքոսի մասին: Խորհրդավորությունը, գաղտնիքի առկայությունը երբեմն արտահայտվում է անզան վերնագրում³²: Այն մի տեսակ հուշում է ու դրդում կռահելու գաղտնագրի գոյությունը:

Էդգար Պոն ունեցել է բարեկամ ամուսիններ, սակայն, ինչ-որ մի պահի, տիկնոջ նկատմամբ առաջացել են առանձնահատուկ զգացումներ, որոնց թելադրանքով 1847 թ. գրել է «An Enigma» («առեղծված», «հանելուկ», «գաղտնիք») վերնագրով մի սոնետ, որի առաջին տողի առաջին, երկրորդ տողի երկրորդ, երրորդ տողի երրորդ և հաջորդական մյուս տառերով գաղտնագրված է այդ տիկնոջ լրիվ անունը՝ «Sarah Anna Lewis»: Ահա այդ գաղտնիքը բնագրով.

32 18-րդ դարի վերջի-19-րդ դարասկզբի ռուս բանաստեղծ Յու. Նելեդիսկի-Սելեցկու վեցսողանոց փոքրիկ բանաստեղծությունը, որի առաջին տառերով կազմվում է «Բարեկամություն» բառը, վերնագրված է «Ակրոստիքոսային հանելուկ» («Загадка акростическая»):

«Seldom we find,” says Solomon Don Dunce,
 “Half an idea in the profoundest sonnet.
 Through all the flimsy things we see at once
 As easily as through a Naples bonnet-
 Trash of all trash!-how can a lady don it?
 Yet heavier far than your Petrarchan stuff-
 Owl-downy nonsense that the faintest puff
 Twirls into trunk-paper the while you con it.”
 And, veritably, Sol is right enough.
 The general tuckermanities are arrant
 Bubbles-ephemeral and so transparent-
 But this is, now-you may depend upon it-
 Stable, opaque, immortal-all by dint
 Of the dear names that he concealed within ‘t³³.

Այս բանաստեղծությունը նոր շրջանի համաշխարհային պոեզիայի առաջին նմուշն է, որ պարունակում է անկյունագծային միատող: Եվ քանի որ հին աշխարհից և միջնադարից համանման գործեր չեն պահպանվել (կան ընդամենը դրանք հիշատակող կողմնակի վկայություններ), Պոյի բնագիրը ձեռք է բերում գեղարվեստական գյուտի արժեք: Թե՛ բնագրով, թե՛ զանազան թարգմանություններով այն քաջածանոթ էր հատկապես անցյալ դարասկզբի ռուսական բանաստեղծական շրջաններին:

Պոյի ամբողջ գեղագիտության և մասնավորապես «An Enigma»-ի (վերստին հիշենք անկյունագծերի շարանը) մոզական դաշտում գտնվող ռուս բանաստեղծներից մեկը՝ Վալերի Բրյուսովը, իր կյանքի վերջին տարում թարգմանեց առեղծվածային սոնետը՝ նրբորեն պահպանելով մաս գաղտնագրված մվիրումը.

«Сыскать, — так молвил Соломон Дурак, —
 Нам не легко в сонете пол-идеи.
 И чрез пустое видим мы яснее,
 Чем рыбин чрез неапольский колпак.
 Суета сует! Он не под силу дамам,
 И все ж, ах! рифм Петrarки тяжелей.
 Из филина пух легкий, ветер, взвей, —
 И будет он, наверно, тем же самым.»
 Наверняка тот Соломон был прав;
 Смысл не велик лирических забав, —
 Что колпаки иль пузыри из мыла!
 Но за сонетом у меня есть сила,
 Бессмертен мой, как будто темный, стих:

33 Эдгар Аллан По, Стихотворения, М., «Радуга», 1988, с. 170. Սա անգլերեն-ռուսերեն զուգադիր հրատարակություն է. հաջորդ էջում դրված է Ա. Շչերբակովի թարգմանությունը («Загадочный сонет»): Թեև վերջինս նույնպես պահպանել է գաղտնագիր անկյունագիծը, բայց գերադասում ենք մեջբերել նույն գրքի հավելվածում գետեղված բրյուսովյան թարգմանությունը («Энигма») որպես Չարենցի տեսադաշտին մոտ գտնվող սկզբնաղբյուր:

Նույն տարում՝ 1924-ին, արդեն Վ.Բրյուսովի մահից հետո լույս տեսավ Էդ-գար Պոյի բանաստեղծությունների ռուսերեն լիակատար ժողովածուն՝ նրա թարգմանությամբ: Եթե մինչև այդ Չարենցը ծանոթ չէր ամերիկացու պոեզիային (ինչը քիչ հավանական է), դրանից հետո ծանոթությունը և մերձեցումը դառնում են աներկբայելի: Մի քանի տարի անց Պոյի անունը հայտնվում է Չարենցի բնագրում՝ «ARS POETICA»-ի վերջին հատվածում (1928).

Ես վախենում եմ, ինչպես նեկրոման, կես-գիշերային ժամից,
Երբ ելնում է լուսինը դագաղից ու մեռնում է անգամ քամին:
Այդ ժամին, թե արթուն եմ լինում, զգում եմ սարսափով,
Որ ահա կգա Բողոքը, կերևա Էդգար Պոն³⁵:

Այս պահից Չարենցը տառացիորեն հայտնվում է Պոյի պոեզիայի գերության մեջ, որը տևում է մինչև կյանքի վերջը: Բնագրային փաստերից դատելով՝ նրան հնայել է ամերիկացի բանաստեղծի հատկապես մի բանաստեղծություն՝ «Ուլյա-լումը»: Արդեն 1937 թ. գարնանը Չարենցը հենց այդպես է վերնագրել «Երագների մասին» պոեմի տարբերակներից մեկը, իսկ նույն ստեղծագործության «Պոեմ անվերնագիր» տարբերակի աշխատանքային նշումներում գրել է, որ նյութը շա-րադրելու է «Ըստ Էդգար Պո-ի» և Ֆրոյդի³⁶: Ի դեպ, Պոյի բանաստեղծությունները լեփ-լեցուն են զանազան երագների ու մոթիվացիների պատկերներով, իսկ «Ուլյալում» ոչ պակաս խորհրդավոր գործը ստեղծվել է առեղծվածային «An Enigma»-ի հետ գրեթե միաժամանակ՝ դարձյալ 1847 թ. գրողի վախճանից ընդա-մենը երկու տարի առաջ: Եվ ահա Չարենցն էլ կյանքի նախավերջին տարում կարծես թե գրում է իր «Ուլյալումը». «Դ-անթեական սեր» պոեմի համար Motto-բնաբան է ընտրված «Ուլյալում, Ուլյալում» տողը, իսկ անմիջապես հետո բա-նաստեղծն իր հերոսուհի Արուս Ոսկանյանին գեղարվեստորեն նույնացնում է ամերիկացի բանաստեղծի խորհրդավոր հերոսուհու հետ.

34 Նույն տեղում, էջ 340-341: Իմ խնդրանքով բանաստեղծ **Ներսես Աթաբեկյանը** անգլերենից առաջին անգամ հայերեն թարգմանեց Պոյի սոնետը: Բավական համարժեք այդ թարգմանության մեջ նույնպես պահպանվել է առեղծվածային անկյունագիծը.

ԱՌԵՂԾՎԱԾ

Սողոմոն Յիմարն ասում էր. «Փչո՞ց,
Բարդ է լուրջ իմաստ գտնել սոնետում:
Յեռուն է նույնքան հեշտությամբ դիտվում,
Սևեռվես եթե գլխարկի միջով:
Պարպածի մեջ է պարպալը հոսում:
Բայց հաղթում է մեծ Պետրարկային էլ
Անմիտքն ամփոփված այդ տողերի մեջ:
Ինչպե՞ս ընկալեն տիկնայք փափկասուն»:
Իմաստնասաց է Սողոմոնն էլի,
Որ սին ու փայլուն և անհուսալի
Պղպջակ է մի այս ստախաղը մեր քնարական,
Անթափանց, անտուտ սոնետն իմ, սակայն,
Կլիմի անմեռ, անհիմաց, կայուն.
Նա մի թանկ անվան սուրբ հետքն է պահում:

(Տպագրվում է առաջին անգամ)

35 **Եղիշե Չարենց**, Երկերի ժողովածու, հ. 4, էջ 139:

36 Տե՛ս **Եղիշե Չարենց**, Անտիպ և չհավաքված երկեր, Եր., ՅՍՄ ԳԱ հրատ., 1983, էջ 666, 668:

Եվ Էդգար Պոն – Քե՛զ է իր պոեմում անհուն
Կոչել միստիկ անվամբ – Ուլյալում³⁷:

Այսպիսով՝ 1928-1937 թվականները Չարենցի համար անցնում են Էդգար Պոնի «ներկայությանը»: Այս մթնոլորտում «An Enigma»-ի և «Պատգամի» ընդհանրությունները թվում են նույնքան բնական, որքան և դրանց բացահայտ յուրահատկությունները:

1. Ճիշտ է, որ Պոն դիմում է սիրելի կնոջը, իսկ Չարենցը՝ սիրելի ժողովրդին, բայց երկուսն էլ **գաղտնագրում են**, որովհետև բացահայտորեն չեն կարող ասել մտածածը:

2. Պոն ծածկագրով գրում է հասցեատիրոջ **սոսկ անունը**, իսկ Չարենցը՝ հասցեատիրոջն ուղղված **մի ամբողջ նախադասություն-աֆորիզմ**, բայց երկուսն էլ թաքցնում են ոչ թե առաջին, այլ **մեջտեղի տառերի միջոցով** (հասկանալի բացառություն է միայն «Մառա Աննա Լյուիս» անվան առաջին տառը):

3. Գաղտնագիր տողը Պոնի բանաստեղծության մեջ կազմում է **անկյունագիծ**, իսկ Չարենցի բանաստեղծության մեջ՝ **ուղղահայաց** տող, բայց երկուսն էլ տանջվում են գաղտնագրման փաստը կորստյան չմատնելու մարմաջով: Պոն դա արտահայտել է **վերնագրով** և **չարադրանքով**, ըստ որի՝ իսկապես անհմաստ է պոետական զվարճանքը, բայց իր սոնետն ուժ ունի, որովհետև, ինչպես ասվում է վերջին տողերում՝ «Անթափանց, անսուտ սոնետն իմ, սակայն, Կլիմի անմեռ, անհմաց, կայուն, Նա մի թանկ անվան սուրբ հետքն է պահում» (Ն.Աթաբեկյանի թարգմանությամբ):

Չարենցը նույնպես թաքցրած մտքի գոյությունը հասկացրել է **վերնագրով** և անհամեմատ անորոշ ձևով՝ նաև **չարադրանքով**, որի մեջ երկար խոսում է իմաստությունը չկորցնելու մասին:

4. Մեզոստիքոսի հայտնությունը: «Պատգամը» և ակրոստիքոսի ազգային ու համաշխարհային փորձը

Նույն 1920-ական թթ. երկրորդ կեսին, այսինքն՝ «Պատգամի» հղացմանն անմիջականորեն նախորդած տարիներին, ոչ եզրային գաղտնատողի ձևը սկսում է հիմնավորապես գիտակցվել նաև պոեզիայի **տեսության** մեջ: 1926 թ. Լենինգրադում լույս է տեսնում երբեմնի բանաստեղծ, տաղաչափության հմուտ մասնագետ Նիկոլայ Շուլցովսկու «Հետաքրքրաշարժ տաղաչափություն» («Занимательное стихосложение») գիրքը: Շուտով՝ 1929-ին, այն լրացումներով վերահրատարակվում է «Կիրառական տաղաչափություն» վերնագրով: Բանաստեղծական այլևայլ ինքնատիպ տեսակների շարքում Ն. Շուլցովսկին տալիս է նաև մեզոստիքոսի սահմանումը. «Վերջապես, թաքցրած բառը կարելի է տեղադրել նաև ոտանավորի մեջտեղում: Այդ ձևը կրում է Մեսոստիքոս անունը»³⁸: Իհարկե, անմիջապես հետո ասվում է, թե այն համարվում է «ակրոստիքոսի տարատեսակ», մի կարծիք, որ ճիշտ է միայն հարաբերականորեն և այդքանով իսկ գնալով ավելի հազվադեպ է հանդիպում մեր ժամանակներում: Վկայակոչելով բառի հու-

37 Եղիշե Չարենց, Վերջին խոսք, Եր., «Յայագիտակ», 2007, էջ 169:

38 Шульговский Н. Н., Прикладное стихосложение / Изд. второе, исправленное и дополненное. - Ленинград: Прибой, 1929, с. 19-20. Այս գիրքը 2008 թ. Մոսկվայում վերահրատարակվել է «Занимательное стихосложение» վերնագրով:

նական ծագումը՝ Ն. Շուլցովսկին մեկնաբանում է, որ «անհրաժեշտ բառը կազմող տառերը տեղադրված են ուտանավորի մեջտեղում: Այդ տառերը պետք է դասավորել մեկը մյուսի վրա և դրան հասնելու համար համապատասխան ձևով պետք է տեղադրել այն բառերը, որոնք պարունակում են տվյալ տառերը»³⁹:

Իսկ կա՞ արդյոք մեզոստիքոսի օրինակ ժամանակակից գրականության մեջ: Հետաքրքիր է, որ դեռևս 1914 թ.՝ ռուսական մոդեռնիզմի ծաղկման օրերին, նույն հեղինակը հրատարակել է պոեզիայի տեսությանը վերաբերող մեկ այլ աշխատություն, որում մեզոստիքոսի բնորոշումն առաջին անգամ տալուց հետո օրինակ չի բերում՝ նետելով այսպիսի բազմանշանակ միտք. «Մետոստիքոսի ձևը խիստ հազվադեպ է»⁴⁰: Իսկ արդեն 1929-ին բերում է նոր ստեղծված թարմ նմուշ, որը զարմանալիորեն կոչվում է հենց «Մետոստիքոս» և որի հեղինակն է 1920-1930-ականների հայտնի բանաստեղծ, հետագայում բռնադատված Ալեքսանդր Տուֆանովը: Այն էապես շարունակում է ռուս սիմվոլիստների ակրոստիքոսների և անկյունագծերի՝ գոնե արտաքինապես «ալբոմային լիրիկա» հիշեցնող նվիրումների ձևը և ըստ այդմ՝ յուրաքանչյուր տողի մեկական տառով կազմված ուղղահայացով ամբողջացնում է «**Հիշատակ Նատաշային**» արտահայտությունը: Բայց քանի որ տողերից վերցված են խառը հաջորդականությամբ տառեր, գրականագետը, հավանաբար հետևելով բանաստեղծ- հեղինակին, տողերը ձախից աջ տեղաշարժում է այնպես, որ տողը գծանկարչորեն ընդգծվի որպես ուղղահայաց.

Месостих

Когда туман **Н** как дым ползет к ущелью,
азалий Дафн **А** ищет по горам,
венок плете **Т**... а я несусь с метелью
Сквозь льды, без солнца **А**, выше по скалам,
туда, где ти **Ш**ь царит в пустыне синей...
Там в глубине **Е** зеркальной паутиной
Я вечно скова **Н**: с Дафной я не сам.
Когда она **А** волной своей прибойной
бьет снизу в насы **П**ь млечного пути,
я как звезда **А** и как ручей разройный
лечу к ущелью **М** — вижу, не найти;
ищу огня **Я**, в который мир закован...
опять, опя **Т**ь землей я зачарован.
Чтоб снова в натиш **Б** звездную уйти⁴¹.

Ուշադրություն դարձնենք այն հանգամանքին, որ այս երկու գործողությունները մեզոստիքոսի զիտական սահմանումը և հենց այդ վերնագրով բանաստեղծության միաժամանակյա հրապարակումը, կատարվել են Չարենցի «Պատգամ»-ի երկնումից ընդամենը չորս տարի առաջ՝ 1929 թվականին **Լենինգրադում**: Իսկ **1929 թ. աշնանը Չարենցը Լենինգրադում էր** և հետագոտում էր այդ նշանավոր քաղաքի պատմական, մշակութային, գրական հարստությունը: Բացառված

39 Նույն տեղում, էջ 20:

40 Шульговский Н. Н. Теория и практика поэтического творчества. Технические начала стихосложения. СПб, Издание т-ва М. Вольф, 1914 г., с. 506.

41 Шульговский Н. Н., Прикладное стихосложение, с. 20.

չէ, ավելին՝ խիստ հավանական է, որ հենց այդտեղ էլ նա կարդացել է Ն. Շուլցովսկու գիրքը և մտապահել: Քանզի «Պատգամի» կարգի գործերը հենց այնպես, պատահականորեն չեն ստեղծվում⁴²:

Գիտական վարկածի կարգով առաջարկելով վերաքննել «Պատգամ» բանաստեղծության ծագումնաբանությունն ու ժանրային պատկանելությունը՝ մենք հակված չենք նեղացնելու նշանավոր այդ կոթողի գրամշակութային տարողությունը: Ընդհակառակը, երևույթը համաշխարհային գրական մտքի համապատկերում դիտարկելու ձգտումը թույլ է տալիս նկատել շատ էական թվացող գծեր հենց ակրոստիքոսի պատմության և տեսության սահմաններում: Որքան էլ «Պատգամը» սովորական ակրոստիքոս չէ, գաղտնագիր տողի ստեղծման ընթացքում նրանում արտահայտվել են հին ու նոր, հանրահայտ և բացառիկ ակրոստիքոսների գեղագիտական հատկանիշները:

Նախ՝ դարձյալ հիշենք, որ «Պատգամը» գեղարվեստորեն «շրջապատված է» Չարենցի՝ դատերը նվիրված չորս ակրոստիքոսներով: Դրանք հետաքրքրական են և՛ ինքնին, և՛ մեզոստիքոսի ճիշտ ընկալմանը բերող նպաստով: Ակրոստիքոսները, որոնք կազմում են նույն եզրատողը՝ «ԱՐՓԵՆԻԿ ՉԱՐԵՆՑ», բնույթով **անվանական ակրոստիքոսներ** են կամ, ինչպես տեսաբաններն են ասում՝ **նոնոգրամներ**: Այս հասարակ փաստի մեջ անգամ բեկված է մի մեծ օրինաչափություն, քանզի ակրոստիքոսի պատմության մեջ առանձնացնում են երեք հիմնական տեսակ.

1. **ակրոստիքոս-բանալի**, որի առաջին տառերով շաղկապված եզրատողը **անբաբույց** ձևով արտահայտում է բանաստեղծության հիմնական գաղափարը,

2. **ակրոստիքոս-նվիրում**, որի հասցեատերը կարող է լինել ի սկզբանե հայտնի կամ **նրբորեն թաքցված**,

3. **ակրոստիքոս-ծածկագիր**, որի պարունակած բառը կամ ասույթը հատուկ թաքցվում է գրաքննչական, քաղաքական կամ բարոյական որևէ նկատառումով:

Առանձին տեսակ է համարվում **այբբենական ակրոստիքոսը** («**արեցեղաբիում**»), որի տողերի, տների կամ բառերի սկզբնատառերը հաջորդաբար կազմում են տվյալ լեզվի այբուբենն ամբողջությամբ:

Իսկ ահա **տեղեստիքոսը**, **մեզոստիքոսը** և **լաբիրինթոսը**, ներքին զանազան ճյուղավորումներով հանդերձ, սակավադեպ զարտուղի ձևեր են, որոնց մասին անհրաժեշտ հանգամանալիությամբ արդեն խոսել ենք:

Արվեստիկին նվիրված չորս գործերը **ակրոստիքոս-նվիրումներ** են, որոնք, ինչպես և «Պատգամը», ամփոփում են ժանրի պատմության աներևույթ ու բացահայտ նստվածքները, բայց նաև՝ ունեն ակնհայտ ինքնատիպ գծեր: Որ դրանք մարմնավորում են **անուն**, ներքուստ հեռավոր հաղորդակցության մեջ է այն իրողության հետ, որ աշխարհի առաջին ակրոստիքոսները հենց անուններ էին կապակցում: Մասնագետների մեծ մասը համոզված է, որ ակրոստիքոսի հիմնադիրը հին հույն բանաստեղծ Էպիքարմոսն է (մ.թ.ա. 5-րդ դար), որը իր գործերի հեղինակային պատկանելությունը արտահայտել է սեփական անունը ակրոստիքոսի

42 Ի դեպ, նույն 1929 թ. դարձյալ լենինգրադցի, ավելի ուշ՝ հետապնդման ենթարկված բանաստեղծ Արսենի Ավիինգը գրել է սակավադեպ ձևով մի բանաստեղծություն-ակրոստիքոս, որի տողերի առաջին և վերջին տառերով կազմել է «Կեցցե Յուրի Նիկանդրովիչ Վերխովսկին» նվիրումը: Նվազ հետաքրքիր չէ, որ նույն հեղինակը «Պատգամից» ընդամենը երկու տարի առաջ իր իսկական անուն-ազգանունով լույս է ընծայել տաղաչափագիտական մեկ այլ աշխատություն: Տե՛ս Смирнов А.А., Введение в стиховедение М. 1931.

ձևով գրելով: Նույնը արել է հռոմեացի բանաստեղծ Էննիոսը, որն իր չափածո գործերը պիտակել է «Հորինել է Էննիոսը» ակրոտոդով: Սա է, որ մասնագետները համարում են առաջին ստորագրությունը գրարվեստի պատմության մեջ:

Ակրոստիքոս-ստորագրությունը բազում դրսևորումներ ունի հայ միջնադարյան պոեզիայում, որ «Գիրք ճանապարհին» ձևավորած ամենից հզոր մշակութային ավազաններից է: **Սահակրուխ Սյունեցու** խիստ տպավորիչ, բայց հպանցիկ փորձից հետո իրենց գործերը ակրոստիքոսով են կնքել նախ՝ **Նարեկացին**, իսկ ավելի հաճախ՝ **Շնորհալին**: Գրիգոր Նարեկացու «Քառասնիցն» տաղը տողերի առաջին տառերով հորում է «ԳՐԻԳՈՐԻ Է ԵՐԳՍ ԱՅՍ» նախադասությունը⁴³, «ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՐԳ» բառակապակցությունն են կազմում նրա զանձերը, ընդ որում՝ հենց ակրոստիքոսի առաջին տառը կազմելու համար է, որ բանաստեղծը դրանք սկսում է «գանձ» բառով և այդպիսով հիմնադրում գրական նոր ժանր (փաստորեն՝ ակրոստիքոսը կատարում է ժանրակազմիչ դեր)⁴⁴:

Ավելի հաճախակի ու բազմաձև են **Ներսես Շնորհալու** կազմած ակրոստիքոսները: «**Աբեցեդարիումի**» տարբեր ձևերից ու մի շարք նվիրումներից բացի, հատկապես տաղերում և զանձերում տեղ են գտել «**Ներսիսի երգ**», «**Ներսեսի է**», «**Ներսեսի է այս բանս**» և այլ ստորագրություններ⁴⁵: Միջնադարի երկու հսկաների այս նախասիրությունները՝ միաձուլված հեղինակային իրավունքի միջնադարյան ըմբռնման և անտիկ-քրիստոնեական ավանդույթի գործոններին, պատճառ են դառնում, որ հեղինակի անունն ամփոփող ծայրակապ-ակրոստիքոսներ կազմեն հաջորդ դարերի բազմաթիվ հայ բանաստեղծներ՝ **Խաչատուր Տարոնեցին**, **Հովհաննես Թլկուրանցին**, **Գրիգորիս Աղթամարցին**, **Գրիգոր Խլաթեցի Ծերենցը**, **Նաղաշ Հովնաթանը**, **Պաղտասար Դպիրը** և ուրիշներ:

Անունը՝ ակրոստիքոսի մեջ, ընդհանուր և ազգային այս ավանդույթն է վերարթնանում դատերը նվիրված շարենցյան ակրոստիքոսներում: Բայց նախկինում գրեթե միշտ գրանցված էր **հեղինակի** անունը, իսկ Չարենցի գործերում՝ հեղինակի անունը առկա է այնքանով, որքանով այն նաև հասցեատիրոջ՝ փոքրիկ Արփենիկի ազգանունն է: Այս հանգույցում Չարենցը անտիկ ավանդույթին պատվաստում է ռուսական նոր բանաստեղծության ակրոստիքոսային ավանդույթը: Վերջինիս մեջ դարձյալ անվերապահորեն գերակշռում են անունները, բայց դրանք կա՛ն գործընկերների, կա՛ն բարեկամուհիների անուններ են:

Համաշխարհային գրականության մեջ չի երևում որևէ այլ դեպք, որ բանաստեղծը ակրոստիքոսը նվիրած լինի իր երեխային: **Չարենցը միակ հեղինակն է, որն ակրոստիքոսներ է նվիրել իր երեխային, ընդ որում՝ դա արել է չորս անգամ:**

Ավելին՝ չնոռանանք, որ Չարենցը ակրոստիքոսները գրել է ոչ թե Արփենիկի պլոնում, այլ իր կյանքի ճանապարհին իմաստավորող գրքում, ընդ որում դրանցից մեկը դրել է գրքի ճակատին: Մեջբերենք այն դարձյալ «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի առաջին տարբերակից.

43 Տե՛ս **Գրիգոր Նարեկացի**, Տաղեր, Եր., «Հայպետհրատ», 1957, էջ 100-102:

44 Տե՛ս **Գրիգոր Նարեկացի**, Տաղեր և զանձեր, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1981:

45 Տե՛ս **Ներսես Շնորհալի**, Բանք չափաւ, Վենետիկ, Սուրբ Ղազար, 1928:

ԱԿՐՈՍՏԻՔՈՍ

Արեգակ, ովկիան գորության,
Բուպե առ բուպե քո հրով
Փայփայի՛ր, տուր գորություն
Եյակին այս յերգի ու սիրո.
Նա դեռ փո՛քր ե այնքան ու թույլ,
Իր սիրտը – դեռ սավոր ե մաքուր, –
Կագրուրվի թող նա քո հրով:

Չլինի թող որ աշխարհում,
Արեգակ, վոր յես չերգեմ
Բախճական, ռամիկ՝ այս դարում,
Եյությամբ քո լցված, հրկեզ,
Նվիրված պայքարին այս ու քեզ
Ցարդ չեղած տաղեր ու յերգեր⁴⁶:

Առաջին այս ակրոստիքոսի (մյուս երեքը կարելի է համարել սրա **տարբերակները**) և օրերի տարբերությամբ ստեղծված «Պատգամի» գեղարվեստական փոխկանչը գործում է մի քանի ուղիներով:

1. Գլխավորն այն է, որ գիրքը բացելով իր պոեզիայում դեռ չեղած և հայ նոր պոեզիայում սուկ մեկ անգամ երևացած **ակրոստիքոսով**, Չարենցը խորաթափանց ընթերցողին մի տեսակ հուշում-հասկացնում է, որ ուշադիր լինի, քանզի գրքում, հնարավոր է, էլի կան նման հնարանքի ուրիշ, միգուցե թաքնված դեպքեր:

2. Պոեզիայի պատմության մեջ շատ չեն այն դեպքերը, երբ հեղինակը ակրոստիքոս պարունակող բանաստեղծությունը հենց «Ակրոստիքոս» էլ վերնագրում է (մեկական այդպիսի գործեր ունեն, օրինակ, Ն. Գոգոլը, Ա. Կոլցովը, Ս. Եսենինը): Շատ ավելի սակավադեպ նույն բանաստեղծը ունենում է մեկից ավելի նման վերնագրումներ: Մեզ ծանոթ միակ ակնհայտ բացառությունը պատկանում է դարձյալ Չարենցի սիրելի բանաստեղծ Ն. Գումիլյովին, որն ունի «Ակրոստիքոս» կոչվող առնվազն հինգ բանաստեղծություն: Չարենցն ունի մեկով պակաս, բայց **չորսն էլ մեկ գրքում**, որ, թվում է, դարձյալ բացառիկ դեպք է և բացատրվում է վերստին «Պատգամի» գաղտնագրի գոյությունը ընթերցողին «գլխի գցելու» մղումով:

3. Վերջինով պետք է բացատրել նաև բովանդակությամբ շատ մոտ, տարբերակներ թվացող՝ միանգամից երեք «Ակրոստիքոսների» գետեղումը **իրար հետևից**:

4. Այդ երեք «Ակրոստիքոսները» դրված են նույն բաժնում, որտեղ և «Պատգամն» է՝ վերջինից ընդամենը տասնհինգ էջ հետո:

5. Այսքան ճակատային քայլերից, վերնագրային «մերկացումներից» հետո Չարենցը կարծես հույսը չի կորցնում, բայց և լրիվ վստահ չէ, որ ընթերցողները կնկատեն գաղտնագրված պատգամը: Եվ ահա «Գիրք ճանապարհի» գրքի վերջին ակրոստիքոսի եզրափակիչ տողերում նա մի վերջին կարթ է նետում՝ ասելով.

46 Ե. Չարենց, Գիրք ճանապարհի, էջ 5:

Ե՛յ, նայի՛ր, նա արդեն խոսում ե...
Նայես ի՞նչ ե նրա անունը.
Ցանկացողը կգտնի, թե ուզում ե⁴⁷:

«**Ցանկացողը կգտնի, թե ուզում է**». այս միտքը կամ ցանկությունը, որ առավել վերաբերում է «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է» գաղտնագրին, Չարենցը գրել է վերջինից ընդամենը մեկ օր առաջ:

6. «Պատգամին» գեղարվեստորեն շրջապատող չորս «Ակրոստիքոսների» նման կուտակման և տեքստային ցայտունացման միտումնավորությունը երևում է նաև անուղղակիորեն: Ժանրատեսակի հանդեպ ունեցած ամբողջ ուշադրությանը հանդերձ՝ հետագա տարիներին Չարենցը միայն առիթից առիթ է դիմում ակրոստիքոսի ձևին, այն էլ արժանային պոեզիային մոտ գտնվող տիրույթում: Պահպանվել է «ՄԱԳ-ԴԱԼԻՆԱ» ակրոստիքոսը՝ իբրև վերջաբան «Չքնաղ Մագդալին» շարքի⁴⁸, և մի բանաստեղծուհու վկայությունը իրեն նվիրված, բայց ցավալիորեն չպահպանված ակրոստիքոսի մասին. «Մեղքս քավեցի, այս բանաստեղծությունը քեզ եմ նվիրել, ակրոստիքոս է, բանաստեղծության տողերի առաջին տառերը թե որ վերից վար կարդաս, ստացվում է Հռիփսիմե Պողոսյան...»⁴⁹:

7. «Պատգամի» և «Ակրոստիքոսների» միջև առկա է նաև գաղափարների մերձավորություն: Առաջինի իմաստային կենտրոնը հայրենիքի ու ժողովրդի փրկությունն է, մյուսներինը՝ իր էության շարունակությունը, իր կյանքի իմաստն ամփոփող գավակի ուժեղացումն ու երջանկությունը: Մի կարևոր հանգույցում սրանք հատվում են, որովհետև երեխայի լուսավոր ապագան հնարավոր է միայն ուժեղ, ներդաշնակ հայրենիքում:

8. Վերջապես, կա որոշ հարազատություն մեզոստիքոսի և «արփենիկյան» ակրոստիքոսների ոճի և պատկերավորման ձևերի միջև: Ժողովրդի և սեփական բալիկի՝ երկու գլխավոր սրբությունների փրկությանը կոչված պատգամախոսության ձևին առընթեր ուշադրություն է գրավում **արև-արեգակի՝** որպես կենտրոնական պատկերի ընտրությունը բոլոր հինգ բնագրերում:

«Նոր լույս ծագեց աշխարհին. Ո՞վ այդ արևը բերեց», – այսպես է սկսվում «Պատգամը», իսկ հաջորդող տողերում բազմիցս հայտնվում է այդ արևը՝ «չքնաղ», «ոսկյա» մակդիրներով, «այգաբաց», «լույս» և այլ հարակից բառապատկերներով: Այս լույսն ու արևը, որ կցկտուր մեկնաբանությունների մեջ անվարան բացատրվում են իբրև խորհրդային կարգերի այլաբանություն, իրականում խորհրդանշում են նաև կեցության դրական հիմունքը: Նման ըմբռնումը ճիշտ է միայն **մասնակիորեն**, այնքանով, որ մեծ պատերազմից, պատմական հայրենիքի կորստից և Եղեռնից հետո **հավաքական** ժողովրդի գոնե **մի հատվածը** թեկուզև կարճ ժամանակով խաղաղություն ու ստեղծագործ աշխատանքի հնարավորություն էր գտել:

Բայց չենք մոռանում նաև, որ արևը ի սկզբանե և դեռ խորհրդային կարգերից շատ առաջ Չարենցի բառարվեստի կենտրոններից էր: Որպես կյանքի գործության և երջանկության խորհրդանիշ՝ այն լիովի արտահայտվել է նաև ակրոստիքոսներում: Դրանցից երկուսը սկսվում են **«արեգակ»**, մյուս երկուսը՝ **«արև»** բառերով:

47 Նույն տեղում, էջ 288:

48 Տե՛ս **Եղիշե Չարենց**, Սորահայտ էջեր, էջ 108:

49 Դուշեր Եղիշե Չարենցի մասին, Եր., «Սովետական գրող», 1986, էջ 211:

«**Փոքրիկ մանկիկը արևի նման է**» գաղափարից ավելի այստեղ տիրական է արեգակին ուղղված և քանիցս կրկնվող «**Փայփայի՛ր, տո՛ւր գորություն էակին այս**» պատգամ-հորդորը:

Բնագրային կարևոր մի նկատառում. հերոսուհու անուն-ազգանունը կազմելու համար Չարենցը ամեն բնագրում երկուական անգամ պետք է բառ կազմեր **ր** տառով և հայերենի այդ բարդությունը հաղթահարելու համար քանիցս կրկնում է «**րուպե**» բառը: Բայց հավանաբար բառային ձանձրույթը փարատելու համար երկու անգամ պեղել և գտել է հազվագյուտ և նույնքան գեղեցիկ բառեր՝ «**րախճական**» և «**րաբբի**»: Նույն խնդիրը լուծելու համար երկուական անգամ էլ հարկավոր էր բառ սկսել **ա**-ով, որը շատ դյուրին էր: Բայց Չարենցը բոլոր ութ դեպքերում օգտագործել է «**արեգակ**» կամ «**արև**» բառերը: Անշուշտ, որևէ մեկի մտքով չի անցնի դրանք դիտել իբրև խորհրդային կարգերի այլաբանություն: Եվ նույն օրերին ստեղծված այս «**արևները**» օգնում են փիլիսոփայական-կենսական մի կարևոր ենթաշերտ տեսնելու նաև «Պատգամի» «**ոսկյա արևի**» մեջ, ազատելու այն սոցիոլոգիական կաղապարից:

Այս պահին մենք մոտենում ենք կարևորագույն մի հանգույցի՝ «Պատգամ» բանաստեղծության ամբողջական բնագրի որպիսության խնդրին: Բայց մինչ այդ խիստ համառոտ դիտարկումներով անդրադառնանք բուն մեզոստիքոսի ևս մի քանի հատկանիշներին՝ զուգադրելով դրանք ակրոստիքոսի վաղնջական ավանդույթի հետ:

«Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է» տողը, ձևով լինելով **մեզոստիքոս**, էությունը **ծածկագիր** է (շիֆր): Ծածկագրման ակրոստիքոսային ավանդույթը սկիզբ է առնում դարձյալ անտիկ աշխարհից՝ հնագույն մոզական տեքստերից: Կիկերոնի վկայությամբ՝ հին աշխարհի գուշակուհի Սիբիլան իր մարգարեությունները թաքցնում էր ակրոստիքոսների միջոցով: Վաղ քրիստոնյաները հալածանքներից խուսափելու համար ակրոստիքոսի ձևով օգտագործում էին «ICQUS» (ՁՈԻԿ) բառը, որի սկզբնատառերը նշանակում էին «ՀԻՍՈՒՄ ԹՐԻՍՏՈՍ, ԱՍՏՃՈ ՈՐԴԻ, ՓՐԿԻՉ»:

Սակայն Չարենցի **մեզոստիքոս-ծածկագիրը**, ի տարբերություն հասկավման բնույթ ունեցող տառային գաղտնագրումների, **ամբողջական նախադասություն** է: Նախադասություն-ակրոստիքոսները այնքան շատ չեն, որքան բառերն ու բառակապակցությունները, բայց առկա են թե՛ ընդհանուր գրականության, թե՛ ազգային ավանդույթի մեջ: Օրինակ՝ Ներսես Շնորհալին իր գործերից մեկը նվիրել է Մխիթար Հերացուն՝ երկտող տների առաջին տառերով կազմելով հետևյալ նախադասությունը. «ՄԽԻԹԱՐ ԲԺԻՇԿ, ԸՆԿԱԼ Ի ՆԵՐՍԷՍԷ ՉԱՅՍ ԲԱՆ»⁵⁰: Վերջինս բնորոշ օրինակ է նաև նրանով, որ, ինչպես և «Պատգամը», **հասցեագրում** պարունակող նախադասություն է:

Բայց «Պատգամը» ոչ թե սոսկ նախադասություն է, այլ ամփոփ միտք արտահայտող իմաստախոսություն՝ **աֆորիզմ** (ի դեպ, թարգմանելիս «պատգամ» բառը շատ լեզուներում նշանակում է հենց «աֆորիզմ») կամ **թևավոր խոսք**: Սա նույնպես հին ավանդույթ է և արտահայտված է մասնավորապես Աստվածաշնչում: Ըստ մասնագետների, ասենք, Երկրորդ օրինաց գրքում Մովսեսի մի հարց-նախադասության բառերի առաջին տառերը կազմում են «MYLH»՝ «թլպատում», իսկ վերջին տառերը՝ «YHWH»՝ «Եհովա» բառերը, որոնք ծածկագրումով շաղկա-

50 Տե՛ս Ներսես Շնորհալի, Բանք չափաւ, էջ 319-324:

պում են «Թլլպատման միջոցով հասնում ենք Աստծուն» աֆորիստիկ միտքը⁵¹:

«Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է» պատգամ-աֆորիզմն ունի ընդգծված **քաղաքական բնույթ** և ծածկագրվել է գրաքննչական արգելքները հաղթահարելու և երկի ու հենց իր՝ հեղինակի կյանքը չվտանգելու նպատակով: **Առաջինը հաջողվել է, երկրորդը՝ ոչ**: Չարմանալի է, բայց ռուսական հեղափոխության ու խորհրդային իշխանության հենց սկզբից մի ամբողջ շարք հեղինակների հաջողվել է հնարամիտ ձևերի օգնությամբ հաղթահարել խմբագրական կամ գրաքննչական պատնեշը: Օրինակներից մեկը ապշեցուցիչ է նրանով, որ սարկաստիկ ձևով ուղղված է հենց վերջինիս դեմ: Գրող Ա. Ամֆիտատրովը Փետրվարյան հեղափոխությունից մեկ ամիս առաջ տպագրել էր լրագրային ֆելիետոն, որի **բառերի առաջին տառերով** կազմել էր հետևյալ վտանգավոր ակրոստիքոսը. «РЕШИТЕЛНОИНОЧЕМПИСАТНЕЛЗЯПРЕДВАРИТЕЛНАЯЦЕНЗУРАБЕЗОБРАЗНИЧАЭТЧУДОВИЩНО» («Վճռականորեն ոչ մի բանի մասին գրել չի կարելի. նախնական գրաքննությունը այլանդակվել է հրեշավոր կերպով»):

Խորհրդանշական իմաստ ունի այն ցնցող բացահայտումը, որ ժամանակին իր դիպլոմային աշխատանքը գրելիս արել է ռուս գրող Վ. Շումիլինը: 1917 թ. հոկտեմբերի 25-ին՝ նոր կարգերի առաջին օրը, «Պրավդա» թերթը տպել էր «Կրասնի» մականունով անհայտ բանաստեղծի ռոտանավորը, որ արտաքննապես փառաբանում էր հեղափոխությունը և վերնագրված էր «Պրոլետարիատի հիմնը», իսկ ակրոստիքոսով ասում էր այն, ինչ Լենինի և նրա կողմնակիցների մասին դառը հեզմանքով ասում էին Պետրոգրադում. «Ми немецки шпион и провокатор» («Մենք գերմանական լրտես ենք և պրովոկատոր»)⁵²:

Վերջին օրինակը բնութագրական է նաև բովանդակային առումով, քանզի երբ այդ բանաստեղծության տողերը կարդում ենք ակրոստիքոսի լույսով, ժողովրդի համար պատրաստվող նոր լծին վերաբերող մտքերը սահուն կերպով հատկացվում են իրական հասցեատիրոջը՝ նոր իշխանություններին: Նույն այն իշխանություններին, որոնց ուղղված էր նաև մեկուկես տասնամյակ անց հղացված չարենցյան ծածկագիրը:

5. Ուղղահայաց «Պատգամի» բովանդակությունը

Գարձյալ հիշենք, որ մեզոստիքոսը համարվում է «**առեղծվածային ձև**», և զարմանքով արձանագրենք ամենաարտառոցը՝ «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է» ասույթը, որ հայերեն ամենից հայտնի նախադասություններից մեկն է, մինչև օրս հստակորեն բացատրված չէ նաև **ըստ էության**: Ի՞նչ նկատի ունեն Չարենցը, ինչի՞ց էր դժգոհ, և ումի՞ց կամ ինչի՞ց պետք է փրկվի հայ ժողովուրդը: Ի՞նչ է նշանակում «ՀԱՎԱԶԱԿԱՆ ՈՒԺ»:

Մոտ ութ տասնամյակների ընթացքում այս հանելուկային հարցերին տրվել են բազմաթիվ պատասխաններ: Համարժեք և հիմնավոր եզրահանգման հասնելուց առաջ վկայակոչենք այդ բացատրությունները՝ ժամանակագրական որոշակի

51 Աստվածաշնչյան ակրոստիքոսների մասին տես Յ. Буллингер, Имя Иеговы в книге Есфирь. http://www.liveinternet.ru/users/zinaida_khugashvili/post209755108/

52 Տես Шумилин. В. Как надули большевиков. «Звезда». N 11, 2007 год. <http://magazines.russ.ru/zvezda/2007/11/sh10.html>

հերթականությամբ և հնարավոր խմբավորումներով: Չխճճվելու համար հենց սկզբից առանձնացնենք առանցքային և ամենից ճակատագրական հիմնախնդիրը. Չարենցը հայ ժողովրդի փրկությունը պատկերացնում էր **Խորհրդային Միությունից դուրս, թե՞ նրա կազմում:**

1.Մուղդուսու և Գևորգովի տեսակետ: *Եթե չհաշվենք բուն գրվածքը, սա ժամանակագրորեն առաջին վարկածն է՝ հայրնված 1936 թ. նոյեմբերի 16-ին ՆԳԺԿ-ում. «Դուք անց եք կացրել հեղեղյալ բովանդակության հակահեղափոխական, նացիոնալիստական լոզունգը. «Ով հայ ժողովուրդ, բո միակ փրկությունը բո հավաքական ուժի մեջ է»: Ընդունում եք, որ այդ լոզունգը հակահեղափոխական, դաշնակցական է»⁵³: Լսելով Չարենցի հերքումը՝ քննիչներն այլևս մեկնաբանություն չեն ավելացնում և միայն փախի են նոր հարցեր:*

Այսպիսով՝ թեպետև հարց ու պատասխանի արանքում, Խորհրդային Հայաստանի պետական անվտանգության մարմնի առաջին երկու ղեկավարները «Պարզամի» գաղտնագիրը համարում են **հակախորհրդային և ազգայնամոլական**, հրնքացս, արդեն հարցի մեջ հնչած «**դաշնակցական**» բնորոշումը ավելի է ամրապնդում րեսակետը, քանզի 1936 թվականին այդ բառը կարող էր հասկացվել հենց «հակախորհրդային» իմաստով: Հարցի չեղով առաջադրվում է նաև փրամաբանական հակափաստարկ. «Եթե, ըստ Չեզ, այդ լոզունգն ամբողջովին հակահեղափոխական չի համարվում, ապա ինչո՞ւ եք Դուք այն այդպես գաղտնագրել»⁵⁴:

2. Չարենցի տեսակետ (հարցաքննության տարբերակ): Առկա են Չարենցի մի քանի րեսակետներ՝ արտահայտված բուն բնագրում, հարցաքննության ժամանակ, ուրիշների խոսակցության մեջ և հուշագրական վկայություններում: Դրանք եթե իրարամերժ չեն, համենայն դեպս զգալիորեն փարբերվում են իրարից:

Այս փարբերակը պետք է գնահատվի՝ հարցաքննության սպառնալից մթնոլորտը հաշվի առնելով: Ընդունելով գաղտնագրի գոյությունը՝ Չարենցը, սակայն, փնտրում է **խուսանավման** ուղիներ. «Բայց ես ամենևին դա չեմ համարում հակահեղափոխական, դաշնակցական լոզունգ, որովհետև ես նկատի ունեմ ժողովուրդ հասկացությունը՝ սկզբունքորեն փարբեր ազգ րերմինից, որը կիրառում են դաշնակցականները»⁵⁵:

Դաշնակցության խնդիրը հենց սկզբից շրջանառվում է «Պարզամի» մեկնաբանություններում, քայց այն ածանցյալ է և բխում է ասույթի հակախորհրդային (ժամանակի բառով՝ «հակահեղափոխական») բնույթի հավանականությունից: Չարենցին թվում է, որ բնագրում «ազգ» բառի փոխարեն «ժողովուրդ» բառի առկայությունը բավական է քննիչներին համոզելու, որ ինքը նկատի ունի Խորհրդային Հայաստանի ժողովրդին: Այդպես կարելի է հասկանալ «Պարզամի» գրության շարժառիթների մասին Չարենցի րված քացարությունը, որն իր միամտությամբ ընկալելի կարող է լինել միայն հարցաքննության պայմաններում. «Այդ բանասրեղծությունը գրված է 1933 թվականին, երբ դրությունը Հայաստանի լեռնային շրջաններում, ինչպես հայրնի է, աղետարալի էր, ինչն էլ իմ գրքի որոշ րեղերում, մասնավորապես այդ լոզունգում, օրյեկրիվ նախադրյալ է հանդիսացել իմ որոշ հոռերեսական րրամադրությունների համար»⁵⁶: Սոցիալական խնդիրները նույնպես մրախոգում էին Չարենցին և նրա համախոհներին, քայց այդպիսի, նույնիսկ ավելի սուր հարցը չէր կարող պարմառ դառնալ «Պարզամի» սրեղծման համար:

53 Եղիշե Չարենց, Նորահայտ էջեր, էջ 371:

54 Նույն տեղում, էջ 372:

55 Նույն տեղում, էջ 371:

56 Նույն տեղում, էջ 371-372:

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒՅՈՒՆ
ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒՅՈՒՆ 2012
ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒՅՈՒՆ
ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒՅՈՒՆ
ՎԵՄ համահայկական հանդես

Նույն նեղացումը և րեդայնացումը կատարվում են այն հարցին պատասխանելիս, թե ումի՞ց էր «պատրաստվում փրկել հայ ժողովրդին»: «Այն ղեկավարներից, որոնք Հայաստանի նշված դրության նեղավորներն են»⁵⁷, – ստում է Չարենցը, որովհետև չէր կարող ասել, որ պատրաստվում է հայ ժողովրդին փրկել ռուսական տիրապետությունից կամ Խորհրդային Միության ղեկավարությունից (ի դեպ, 1933 թվականին Հայաստանի երկու գլխավոր ղեկավարներն էին Աղասի Խանջյանը և Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը, որոնց վարած քաղաքականությունից Չարենցը հիմնականում գոհ էր և դժգոհեց, նույնիսկ ողբերգություն սպրեց նրանց «հեռացումից», որը եղավ «Պատգամից» երկու-երեք տարի հետո):

Այս երկխոսությունը և Չարենցի կարծիքը րբամաքանական ավարտի են հանգում, երբ կասկածյալ բանաստեղծը պատասխանում է Մուղղուտու (կամ նրա րեդակալի) այն հարցին, թե ինչու՞ է գաղտնագրել. «Ընդունում եմ, որ չնայած իմ սուբյեկտիվ պատկերացմանը այդ լոգունգի բովանդակության մասին, որպես ոչ հակահեղափոխական, ամբողջությամբ և լրիվ կարող էր ընկալվել որպես հակահեղափոխական»⁵⁸:

3. ԽՍՀՄ Գլավլիտի տեսակետ: 1937 թ. հունվարի 27-ին, երբ գաղտնագրեծումը կատարված էր անվտանգության մարմինների մակարդակով, ՀԿ(Բ)Կ Կենտրոնի առաջին քարտուղար Ամատունու անունով ստացվում է մամուլում ռազմական և պետական գաղտնիքների պահպանման միութենական պատասխանատու, ՌԽՍՀ Գլավլիտի պետ Ս. Ինգուլովի գրությունը, որի մեջ «Պատգամի» գաղտնագիրը առանց մանրամասնելու միանշանակորեն համարվում է «**նացիոնալիստական լոգունգ**»։ «Հայրնի հայ բանաստեղծ Եղիշե Չարենցի «Գիրք ճանապարհի» գրքում (լույս տեսած 1933 թվականին) զեպրեղված է «Պատգամ» վերնագրով բանաստեղծություն: 269-270 էջերում գրելով այդ բանաստեղծության առաջին տառերից հետո երկրորդ փոքրատերերը եթե կարդացվեն վերևից ներքև (բանաստեղծության սկզբից մինչև վերջ), կարացվի հետևյալ նացիոնալիստական լոգունգը. «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է»: Խնդրում եմ շտապ պատասխանել այդ գրքի առթիվ ձեռնարկված միջոցառումների մասին»⁵⁹:

Այս գրությունը պահվում է Հայաստանի պետական արխիվում: Իսկ մոսկովյան պահոցում պահվում է ճիշտ նույն բովանդակությամբ մեկ այլ փաստաթուղթ, որը գրաքննչական գլխավոր մարմինը նույն թվականի մարտի 1-ին «գաղտնի» նշումով հասցեագրել է ՀամԿ(Բ)Կ ԿԿ քարտուղար Ա. Ժդանովին: Վերջում զեկուցվում է. «Հայաստանի Գլավլիտին հեռագիր է ուղարկվել գրքի արգելման մասին»⁶⁰:

Այսպիսով՝ Գլավլիտը իր հավանական իրազեկող ՆԳԺԿ մարմինների նման հաստատված է համարում «**նացիոնալիստական լոգունգի**» տեսակետը: Վերջինիս անուղղակի, բայց խիստ պերճախոս վկայությունն է այն, որ Չարենցի այլևայլ «մեղքերից» հենց «Պատգամն» է դառնում «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի արգելման պատճառ: Համենայն դեպս, դա է պաշտոնական տեսակետը, որին համահունչ են նաև ժամանակի գաղափարական սպասավորների և անգամ իր՝ Չարենցի քաղաքականությունները:

4. Չարենցի տեսակետ (Ավետիք Իսահակյանի հետ ունեցած զրույցի տարբերակ): Նույն ժամանակ՝ 1937 թ. ապրիլի 11-ին, Հայաստանի Գրողների միությունում կայա-

57 Նույն տեղում, էջ 372:

58 Նույն տեղում:

59 Դ. Գասպարյան, Փակ դռների գաղտնիքը, էջ 29-30:

60 Գ. Мирзоян, Приговорить к расстрелу, «Ноев ковчег», 2010, N 3 <http://noev-kovcheg.ru/mag/2010-03/1993.html>

լեռնային շրջանների» ու **«կոլխոզային հասարակարգի»** հարակից փարբերակների և հիմք է փայլա Աբովյի գրական հասարակության «ընդհանուր» այդ անխոս հերքումը վերածելու խիստ հասկանալի փրամաբանական լեզվի. «Տեսնո՞ւմ եք, բոլորդ ծիծաղում եք, ես խնդիրը շար պարզ եմ դնում, երբ նրան հարցրել եմ, թե դա ինչ է նշանակում, նա պարասխանել է, որ դա Հայաստանի կոլխոզների մասին եմ գրել. ինչո՞ւ կոլխոզների մասին գրել գաղտնի, ինչո՞ւ կոլխոզների մասին չգրել ուղղակի գրքի ձևակարգին, ո՞վ է նրան խանգարել, նրա մեղքը միայն գրելու մեջ չէ, այլև նրանում, որ նա այդ գրածը ուզեցել է քարցնել»⁶³:

«Ինչո՞ւ կոլխոզների մասին գրել գաղտնի», սա հարց չէ, ավելի միշտ՝ նարտասանական հարց է կամ **հերքում հարցով**, որ շուրջ հինգ ամիս առաջ վարած հարցաքննության ընթացքում կիրառել էին նաև Մուղղուսին և Գևորգովը (**«Եթե, ըստ Չեզ, այդ լոզունգն ամբողջովին հակահեղափոխական չի համարվում, ապա ինչո՞ւ եք Գուրայն այդպես գաղտնագրել»**): Պերանվարանության ղեկավարները իրենց այդ հարցին չեն պարասխանում կամ պարասխանում են իրենց հեղափոխ գործողություններով: Իսկ Գևորգ Աբովը նույն ելույթում փայլա է նաև այն բանի բացատրությունը, թե ըստ իրեն՝ ինչ է նկարի ունեցել Չարենցը: Դրանով էլ, ի դեպ, նա **յուրովսանն** ուղղորդում է մուղղուսիների մտալուր գործողությունները:

6. Գևորգ Աբովի տեսակետ: Ելույթի սկզբում անհիմն վերագրումով պնդելով, թե Բասիակյանը համաձայնում է Չարենցի կարծիքին՝ Աբովը խորացնում է նացիոնալիզմի մեղադրանքը և ասույթի մեջ փնտրում որոշակի քաղաքական ծրագիր: Ըստ այդմ՝ Չարենցը գրել է «ակրուսիքոս», «որտեղ դրել է նացիոնալիստական փրամադրություններ, որտեղ դրել է հայ ժողովրդի հավաքագրման խնդիրը: Այդտեղ իմաստն այն է, որ հայ կապիտալիստները պետք է հավաքվեն Հայաստան, և այստեղ Նուբար Փաշան պետք է գա, որ այստեղ պետք է արեղծվի հայկական բուրժուազիայի փրայպերության մի վայր»⁶⁴:

«Պարզամի» այս մեկնաբանությունը «փայլում է» իր կոնկրետությամբ: Ասույթի մեջ Նուբար փաշայի մասնակցությամբ **արևելյան** Հայաստանում (դժվար չէ ենթադրել՝ խորհրդային փոխարեն) **բուրժուական** պետություն արեղծելու ծրագրի փնտրումն է համար, հիրավի, մեծ երևակայություն էր պետք, և երբեմնի ֆուրտուրիստ Աբովը դրսևորում է այդ ունակությունը: Մեծագույն սխալը, որը կարելի է թույլ փայլ **«Պարզամի»** բովանդակությունը վերափոխելիս, այն դասակարգային կամ կուսակցական, առավել ևս՝ անձնային որոշակիացման և նեղացման հանգեցնելն է: Բննարկումից դուրս դնելով Խորհրդային Հայաստանի նկարմամբ բարեհաճ (լոյալ) Նուբար փաշայի խցկումը բանասարեղծության ասելիքի փրույթ՝ արչանագրենք նաև ասույթի կուսակցական կաղապարումը: Բասիակյանի մի կարճ ռեպլիկից հետո Գևորգ Աբովը եզրակացնում է. «Այդ դաշնակցական լոզունգ է, այդպիսի լոզունգ միայն դաշնակները կարող են փայլ. այդ հակահեղափոխական լոզունգը նա աշխատել է մաքսանենգ կերպով հրապարակել մեր մասսաներին, սա մի դարասարտելի հակահեղափոխական գործ է գրողի համար»⁶⁵:

Մուղղուսու, Գլավիլիտի և Աբովի տեսակետների հարազատությունը բացահայտ է. երեքում էլ մեղադրանքի առանցքը **«նացիոնալիստական»** բառն է, իսկ Մուղղուսու և Աբովի մեղադրականներում, բացի այդ, ընդհանուր են ևս երկու սհազոու բառեր:

63 Նույն տեղում, էջ 99:

64 Նույն տեղում, էջ 98:

65 Նույն տեղում, էջ 99:

հայրենի գրողներն ու քննադատները հեղափոխական տարիներին համառորեն ճգնել են «հայ ժողովրդի միակ փրկության» շարենցյան գաղափարախոսությունը չհակադրել խորհրդային կարգերին: Այս մտայնությունը սկզբնավորվել է Չարենցի արդարացման օրերին և չզվել առնվազն մինչև Խորհրդային Միության փլուզումը:

8. Չարենցի արդարացման ժամանակ ստեղծված հանձնաժողովի տեսակետ: 1955 թ. ստեղծվել է Չարենցի և քննադատված մյուս գրողների արդարացումը մասնագիտորեն հիմնավորող հանձնաժողով (նախագահ՝ Հ. Քոչար, անդամներ՝ Գ. Բորյան, Է. Թովչյան, Ա. Ասատրյան, Հ. Մկրտչյան, Հ. Սալախյան): Եզրակացության մեջ ի թիվս այլ գործերի՝ հայտնի գնահատական է փոխվել «Պարզամիտ»: Սա չափազանց ուշագրավ կարծիք է, որ, լինելով վեց հեղինակավոր գրողների ու քննադատների տեսակետը, արտահայտում է նաև ժամանակի մտայնությունը: Ըստ այդմ՝ չի ժխտվում գաղափարազորի հակախորհրդային ուղղվածությունը (թեև բացահայտ չի էլ նշվում), բայց կատարվում է հասցեագրման նեղացում՝ ակնարկելով, թե Չարենցը դժգոհ էր ոչ թե կարգերից, այլ միայն նրա մի դեկավարից: Միս հանձնաժողովի տեսակետը. ««Գիրք ճանապարհի» մեջ գերեզման է «Պարզամ» ակրոստիքոսը, որի մեջ բանաստեղծը պարզամտում է. «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է»: Այս բանաստեղծությունը Չարենցի ներքին բողոքի արտահայտությունն էր ընդդեմ իմպերիալիզմի լակեյ Բերիայի քաղաքականության՝ ուղղված Անդրկովկասի ժողովուրդների բարեկամության ոչնչացման դեմ»⁶⁸:

Երկր է, որ Բերիայի գործունեության քննադատությունը էական տեղ է գրավում Չարենցի քաղաքական հայեցողության մեջ, բայց «Պարզամը» ուղղված չէ որևէ առանձին անհատի դեմ: Այն ունի համակարգային ուղղվածություն, և հենց խորհրդային համակարգը բանաստեղծության կոնցեպցիայից անջրպետելու համար է այն փոխարինվում Բերիայի քաղաքական կերպարով: Բացի այդ՝ հանձնաժողովը «Պարզամը» համարում է վատ, խորելի գրվածք և նման նեղացում-անջնայնացումով է փորձում բացարձեղ Չարենցի «սխալը»: Այս մտրեցումը ավելի բացահայտ է եզրակացության վերջնամասում, ուր հայ ժողովրդին ու նրա մշակույթը հեղափոխող Բերիայի քաղաքականության մասին ևս մեկ անգամ խոսելուց հետո շարք բացորոշ ասվում է. «Չարենցը հիվանդագին էր արչագանքում այդ քաղաքականությանը՝ երբեմն ընկնելով հոռեպետության գիրկը, կորցնելով հեռանկարը (Չարենցի «Պարզամ» ակրոստիքոսը)»⁶⁹:

Ուրեմն, ըստ Հրաչյա Քոչարի գլխավորած վեցյակի՝ հայ ժողովրդի միակ փրկությունը նրա հավաքական ուժի մեջ տեսնելը, այնուամենայնիվ, նշանակում էր չտեսնել նրա զարգացման խորհրդային հեռանկարը: Մի քանի տասնամյակ անց պատմությունն ինքը հասարակեց շարենցյան «հոռեպետությունը»՝ իրադարձությունների օբյեկտիվ ընթացքով ընդհատելով հայ ժողովրդի խորհրդային-համայնավարական զարգացման ընթացքը:

«Բերիայի տարբերակից» հետո ասպարեզ է գալիս Չարենցի իմաստախոսությունը խորհրդային կարգերին ու գաղափարախոսությանը չհակադրելու ամենատարածված ճիգ-խուսանավումը՝ այսպես ասած՝ «հայրենադարձության տարբերակը», որն առավել որոշակիորեն հնչում է 1960-ական թթ. վերջին և փոխում մինչև ԽՍՀՄ կործանումը: Իբրև մտայնություն կամ մոլորություն՝ այն հասնում է անգամ մինչև մեր օրերը:

68 Եղիշե Չարենց, Լորախայտ էջեր, էջ 613:

69 Նույն տեղում, էջ 619:

9. Չարենցի երկերի գիտական հրատարակության կամ Ալմաստ Չաքարյանի տեսակետ:

1968 թ. փոքր-ինչ ուշացումով րպագրված չորրորդ հատրոի ծանոթագրություններում Ա. Չաքարյանը «Պարզամի» սրեղծման դրոպարմաոների և գաղափարական նպարակաողման գնահարման մեջ քացարչակ և անվերապահ առաջնությունը րալիս է սովերական կառավարության կազմակերպած հայրենադարչությունը. ««Պարզամի» հայությանն ուղղված համահարման կոչ է՝ Սովերական Հայասարանում կառուցելու իր ապագան»⁷⁰:

Հարակից դարողությունների կողքին՝ հայրենադարչությունը իսսիանել փորչող դաշնակցականներ, Հոկրեմերի փրկարար դեր, համահարման նույն միարը «Գիրք ճանապարհիի» այլ գործերում, այարեղ քացակայում է գլիսավորը: Եթե հայրենադարչությունը, «ընդառաջելով հայ աշխարավորության քաղչանքներին», կազմակերպել էր խորիրդային կառավարությունը, ինչո՞ւ էր Չարենցն իր կոչը գաղրնագրել: Եվ հեարո, եթե իրոք դա էր Չարենցի նպարակը, ինչո՞ւ Մուղղուսուն և Արուի կարգի հոգեհաններին չէր սասում, քե ինքը նկարի է ունեցել ազգաշուլման վրանգի առջև կանգնած հայության ներգաղը: Դժվար չէ պարկերացնել, որ այդ դեպրում նրանք կրային նույն հարգ-հերքումը, որ հնչեցնում էին «Հայասարանի լեռնային շրջանների» և «կոլխոզային հասարակարգի» շինծու րարքերակները լսելիս՝ «Ինչո՞ւ եք Դուք այն այդպես գաղրնագրել»:

Հանուն արդարության պարզաբաններ, սակայն, որ քերվածը սոսկ կազմողի անչնական րեսակետը չէր: Նահի՝ 4-րդ հատրոք հավանաբար նաև «Պարզամի» պարմառով, ունեցել է ծանր երկունք, և նրա ծանոթագրությունները ենթարկվել են փորչության: Այսպ՝ այդ «վրանգավոր» հատրոն ունեցել է իմքագրակագն, որի անդամների քվարկումն անգամ պարկառագողու է: Կազմողից քացի՝ այարեղ են Ա. Աղարայանը, Ա. Ինճիկյանը, Գ. Մահարին, Էդ. Ջրաշյանը և Պարույր Սևակը, իսկ վերջինս նաև հատրոի իմքագիրն է (մյուս հինգ հատրոներից ոչ մեկը անհատ իմքագիր չունի): Ուզենք քե չուզենք՝ «հայրենադարչության րարքերակը» փասարացի նաև այս հինգ հեղինակությունների րեսակետն է⁷¹: Ուարի գարմանալի չէ, որ այն ժամանակ առ ժամանակ հայրնվում է րարքեր գրականագերկերի և հուչագիրների գրվածքներում: Չորրորդ հատրոից մի քանի րարի անց, և դրա ակնհայր ներգործությամք, նույն րեսակետն արրահայրվել է Վ. Գաբրիելյանի «Չարենցի արրասահմանյան ուղերողությունը» և «Արևարահայ պոեզիան Չարենցի գնահարությանք» գեկուցումներում⁷²: Իսկ արդեն խորիրդային կարգերի վերջին րարում լույս է րեսել հատրուկ «Պարզամի» նվիրված հողված, որի հեղինակը գրում է. «Ազգային համահարմության այս ծրագիրը Չարենցն արծարծում էր այն րարիներին, երք ասրիճանաբար Խորիրդային Հայասարանի ճանապարհին էին բռնում պարմական հայրենիքից արրաքաված հայրողիները»⁷³:
Այնինչ մինչև Հայասարանի Անկախության հոչակագիրը մնացել էր մեկ ամիս...

«Հայրենադարչության րարքերակը» հավանական կարող է քվալ միայն չեական րրամաքանության դիրքերից՝ նկարի ունենալով բուն հայրենադարչության սկզքի և

70 Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու, հ. 4, էջ 606:
71 Չորրորդ հատրոի ծանոթագրությունների աղավաղման, Պարույր Սևակին դրա իմքագիր նշանակելու կասկածելի որոշման և հարակից հարցերի մասին տե ս կազմողի հուչերը. Ա.Չաքարյան, Գրականության և պատմության ընթացքները, Եր., «Խորիրդային գրող», 1989, էջ 508-509:
72 Տե ս Չարենցյան ընթերցումներ, Եր., Երևանի համալս. հրատ., գիրք 1, 1973, էջ 209, գիրք 2, 1974, էջ 107:
73 Դ. Գասպարյան, Կոչ ժողովրդին. Չարենցի «Պատգամ» բանաստեղծությունը, «Ավանգարդ», Եր., 1990, հուլիսի 25, քիվ 82:

«Պատրզամի» սրեղծման ժամանակային մերջուրյունը (վերջին հողվածում դարողորթյուններ են արվում 1932 թ. Բաթում ժամանած առաջին շոգենավի մասին) և հարկապես՝ մարնանշվում է բառիմաստների րառային-հնչյունական համընկումը: **Հավարական ուժի** և հայրենիքում **հավարվելու** նույնարմար բաղադրիչները մակերեսային հայացքով կարող են թվալ նաև նույնիմաստ:

Կարծես թե այս մոլորությունն է ընկած գրականագետ Գրիգոր Հակոբյանի՝ դարչյալ խորհրդային րարիներին շարադրված (մահացել է 1981-ին), բայց արդեն անկախության օրոք րպագրված հուշագրության՝ «Պատրզամի» վերաբերող հարվածում: Այլ դեպքերում խիստ հավասարի և արժեքավոր վկայություններ հաղորդող հուշագիրը, անրարակույս, չորրորդ հարրիի ազդեցությանը ոչ միայն ինքն է պնդում «**հայրենադարչության րարբերակը**» (««Պատրզամի» աշխարհով մեկ սիրոված հայերին չույումից րիկելելու վերաբերյալ յուրօրինակ ակրուարիքս էր»⁷⁴), այլև այն հերահայաց դիրարկումով վերագրում է իրեն՝ Եղիշե Չարենցին: Իբր թե՛ Գրողների միության սրուդիայում իրենց դասավանդած բանասարեղծը սաների համար վերլուծել է «Պատրզամի» ժողովուրդների չույման վրանցի րեսանկյունից: Նախ՝ 1935 թ. գարնանը գաղրնագիրը քողագրեծված չէր, մինչդեռ հայրենիք վերադառնալով ազգաչույումից րիկվելու կոչ կարելի է վերագրել, թեկուզ և թյորիմացար, միայն գաղրնագրին, բայց ոչ բնավ «Պատրզամի» րեսանկյի հորիզոնական բնագրին: Որ Չարենցը կարող էր ինչ-որ մարդկանց մոր խոսել իր նվիրական գաղրնիքն ամիտիող այդ գործի մասին, բացել գաղրնիքը (ինչպես արել է Բակունցի հեր գրույցում) կամ զգուշանալով շրջանցել («Մենք զգում էինք, որ նա ինչ-որ բան է ուզում ասել, բայց չի ասում»⁷⁵), հիշում է Գ. Հակոբյանը, հնարավոր է, անգամ հավանական: Բայց եթե մարդը 1935 թ. գարնանը համոզված է, որ իր բանասարեղծությանը չգրել է, որ իր ժողովուրդը չչույվի ուրիշ ազգերի մեջ, և հայրենիք վերադառնալու կոչ է արել սիյուրբահայուբյանը (որն, ի դեպ, առանց իր կոչի էլ վերադառնում էր), ինչո՞ւ մեկուկես րարի հերո կայացած սարասիելի հարցաքննության ժամանակ չի ասում, որ դա է նկարի ունեցել: Չէ՞ որ նույնիսկ որպես խուսանավման միջոց՝ «**հայրենադարչության րարբերակը**» շար ավելի համոզի կհնչեր, քան «**րենային շրջանների րարբերակը**»:

10.«Բագին» հանդեսի կամ Պողոս Սնապյանի տեսակետ:

1960-ական րվականներից Բեյրութում րպագրվող այս նշանավոր հանդեսը, հանչին իր խմբագիր Պ. Սնապյանի, բազմիցս անդրադարչել է Չարենցի կյանքի և սրեղծագործության մութ անկյուններին, դրանց շարքում՝ նաև «Պատրզամի» Էության հարցին: Բացառապես Չարենցի ծննդյան 80-ամյակին նվիրված համարում երկու անգամ անդրադարչ է արված «**հայրենադարչության րարբերակին**»: Չաիագանց բարչր զնահարելով Այմասր Չաքարյանի աշխարանքը՝ համարի վերջին էջում սիյուրբահայ մեկնաբանը խիստ ակնարկ է ներում, թե՛ «Պատրզամի» ծանոթագրության մեջ «գաղաիարը ենթարկուած է կամատր այլասերման»⁷⁶:

Ավելի վաղ հարուկ անդրադարչ է արված նաև Վ. Գաբրիելյանի գույզ հրասարակույուներին: Դրանց առիթով «Բագինը» «հայրենադարչության» դրույթը համարում է ««Պատրզամի»ին ճշմարիտ խորհուրդէն» շեղող, նրա «յղացման պարմական ու բուն պարմառները» շրջանցող րեսակելը⁷⁷:

Իսկ ո՞րն է այդ ճշմարիտ խորհուրդը: Ըար հանդեսի՝ դա հայ ժողովրդի ապագան

74 Չարենցի հետ. Գուշեր, 2008, էջ 371:

75 Նույն տեղում, էջ 370:

76 «Բագին», Պէյրութ, 1977, N 12, էջ 132:

77 Տե՛ս նույն տեղում, էջ 77:

ոչ թե խորհրդային կարգերի կամ սոցիալիզմի, այլ սեփական ուժերի հետ կապելու հայեցողությունն է. «**Պատգամ**»ը՝ իր գրառման օրերուն համայնավարութենէն արմատապէս յուսաբեկ և հարազար ժողովուրդին միայն հասարացող տառապած մարդու մը իսկ աղաղակն է, բանաստեղծական դաժան հնարքով մը տարազուած հեռահայեցող կոչ...»⁷⁸:

Նույն էջի աջ սյունակում ևս մեկ անգամ տպագրված առասպելյալ բանաստեղծությունը և երբեմնի գաղտնագիր, բայց վաղուց և այժմ ամենածանոթ, գլխատառերով ընդգծված «Ո՛վ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳ, ԶՈ ՄԻԱԿ ՓՐԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶՈ ՀԱՎԱԶԱԿԱՆ ՌԻԺԻ ՄԵՋ Է» նախադասությունը լուռ հիշեցնում են նշնարությունը:

Այդ ճշմարտությունը վերջնավորված չէ ժամանակի մեջ և ըստ այդմ՝ ենթակա չէ ավարտուն լեզվական սահմանման: Վերոբերյալ մեկ տասնյակ տեսակետների քննական վերլուծությունից գատ՝ կան ասույթի աֆորիստիկ-իմաստասիրական խորքին մոտեցնող ևս մի քանի վերլուծական դիտանկյուններ:

Դրանցից մեկը ասույթի լեզվական՝ բառային ու ոճական ներքին պարունակության բնութագրումն է: Խիստ ընդհանուր գծերով պատկերն այսպիսին է: Ասույթը ձևով, բովանդակությամբ և հասցեագրումով կոչ է: Այն արտահայտում է միախառնված դժգոհություն և պահանջ, որոնց ցուցիչը բազմանշանակ «Ո՛վ» կոչական եղանակավորիչն է⁷⁹: Հորդորի եղանակ ունեցող կոչը ուղղված է **ամբողջ** հայ ժողովրդին, այսինքն՝ ազգի հավաքականությանը, և այս ընդհանրությունը բացառում է նպատակի իրականացումը եզակի խմբի, կուսակցության, դասակարգի կամ անհատի ուժերով⁸⁰: Երկու անգամ կրկնված «քո» բառածևը («քո միակ փրկությունը քո») կրկնապատկում է ժողովրդի ինքնուրույնության, հույսը երբեք **առանձին կամ օտար** ուժի վրա չդնելու անհրաժեշտությունը: «Պատգամի» հավասարազոր բառերի շարքում ծանր կշիռ ունի հատկապես «միակ» բառը, որ այլընտրանքի գերծումն է, փրկությունը երբեք օտարի, ուրիշի հետ չկապելու, հույսը միայն ի՞ր վրա դնելու բարոյականը: Պատգամյան բառաշարքի գլխավոր հանգույցը, սակայն, «փրկություն» բառապատկերն է. ստուգապես այն շատ ավելին է, քան բառարանային իմաստը և անգամ սովորական գեղարվեստական նշանակությունը: Ըստ այդ բառի՝ ազգը պետք է փրկվի քաղաքական, ազգային, մշակութային, տնտեսական և հոգեբանական ճնշումից: **Մի կողմից՝** դա նշանակում է, որ ազգը **գերության** մեջ է, բառ-գաղափար, որ չկա աֆորիզմը ներփակող նախադասության մեջ, բայց հզոր շնչով զգացվում է ենթատեսքստում (ի դեպ, «**գերության**» բառը երկու անգամ օգտագործված է «Պատգամի» հորիզոնական բնագրում)⁸¹: **Մյուս կողմից՝** ներմուծվում է մեսիայի՝ փրկչա-

78 Նույն տեղում:

79 Հայ բանաստեղծներից այս բառը ամենից հաճախ օգտագործել է Պաղտասար Դպիրը, ընդ որում հենց բանաստեղծության սկզբում: «Ով նեղելոց միսիթարիչ» բառերով է սկսվում գինուն ուղղված կոչը, «Ով դու մանուկ դեռահասակ» տողով մի պատանու հղված խրատական հորդորը: «Ով միություն զարմանալի» սկսվածքով բանաստեղծությունը կոչ-դիմումով փառաբանում է միասնության գաղափարը, իսկ «Ով համայնից փափագելի» տողով սկսվող տաղը արտահայտում է կոչ-դժգոհություն, որի հասցեատերը գաղտնագրված է «ՈՍԿԻԻ» ակրոստիքոսով. բանաստեղծությունը վերնագրված է «Առ այն, գոր գլխատառքը ցուցանեն»: Տես **Պաղտասար Դպիր**, Տաղիկներ, Եր., «Սովետական գրող», 1985, էջ 58-59, 98-100, 103-104:

80 Ազգի ամբողջությանը դիմելու, նրա հետ դու-ով խոսելու այս ձևը ցայտուն կիրառություն ունի «Գիրք ճանապարհի» գլխավոր հերոսներից մեկի՝ «Պատգամի» գաղափարախոսությունը մեծապես հասունացրած Խ. Աբովյանի վեպում. «Հայոց ազգ, Հայոց ազգ, ձեր ջանին մեռնին, Հայոց ազգ, քո հողին մատաղ...»: Տես **Խ. Աբովյան**, Երկեր, Եր., «Սովետական գրող», 1984, էջ 71:

81 Տասնամյակներ հետո նույն Գլավլիտը հակառակական տրամադրություններ տեսավ նաև **Պարույր Սևակի** «Եղիցի լույսի» հետևյալ տողերում.

կան առաքելության կրողի գաղափարը, ընդ որում փրկչի դերում կարծես թե մարգարե բանաստեղծն է, բայց իրականում մտքի մոզական թռչյալով Չարենցը փրկչի դերում դնում է հենց իրեն՝ փրկվողին: Իսկ դա հնարավոր է միայն «հավաքական ուժի» միջոցով: **Հավաքականությունը միաբանումն ու համախմբումն է ժողովրդի բոլոր բաղադրիչների և տարրերի՝ Հայրենիք և Սփյուռք, ղեկավարներ և ստորադասներ, մտավորականներ և շինականներ, հող և նրա վրա ապրող մարդիկ, անցյալի արժեքներ և ներկայի արարում: Այդ ամենի շնորհիվ էլ տիրական կլինի ազգի ուժը՝ ներառելով հզոր տնտեսությունը, ծաղկող գիտությունն ու արվեստը, բարեկեցիկ և արդար հասարակությունը, ռազմական գործունեությունը: Այդ ամենի՝ «հավաքական ուժի» և «ուժի հավաքականության» շնորհիվ հայ ժողովուրդը կփրկվի որևէ այլ ազգի գերին կամ հպատակը լինելու պարտադրանքից:**

Ուղղահայաց պատգամի լայնահուն վերլուծության մյուս դիտանկյունը ասույթի պատմագեղարվեստական բովանդակության գուգադրումն է «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի մյուս գործերի հետ: Դրանցից յուրաքանչյուրը մեծապես կամ փոքր չափով նպաստել է «Պատգամի» հասունացմանը, որը կարճ ժամանակում ստեղծված այդ գրքի այսպես ասած՝ «վերջին շրջանի» արտահայտություն է: Բայց միաժամանակ՝ այդ ստեղծագործությունները նաև լուսավորվել են «Պատգամի» մտքի լույսով: Այս ամենը հիմնավորելու և ընդհանրապես՝ չարենցյան «Պատգամի» ճանաչողությունն ամբողջացնելու համար հարկ է վերլուծության ոլորտ բերել նաև բանաստեղծության երևացող բնագիրը, այսպես կոչված՝ **հորիզոնական «Պատգամը»:**

6. Հորիզոնական պատգամի առեղծվածը. այլ առեղծվածներ և լեզենդներ

Գրականության տեսության մեջ վերապահ, անգամ քամահրական մոտեցում կա ընդհանրապես ակրոստիքոսի և հատկապես՝ մեգոստիքոսի նկատմամբ: Ըստ այդմ՝ նման գործերը ուղղված են ավելի շատ տեսողությանը, քան լսողությանը: Նրանցում էականը իբրև թե՝ հենց գրաֆիկական պատկերն է, ոչ թե խոսքը, իսկ հնարանքն ինքը գրչի խաղ է կամ կատակ, որին տեղ տված գրվածքը չունի գեղարվեստական ինքնուրույն արժեք: Այս տեսակետի առավել կտրուկ տարբերակը արտահայտվել է Ա. Կվյատկովսկու նշանավոր բառարանում. «Մեսոստիքոսի, հավասարապես նաև տաղաչափության արտակարգ դժվար նման ուրիշ ձևերի մասին կարելի է ասել հին լատինական ասացվածքի բառերը. «Stultum est difficili habere nugas» («Հիմարություն է դժվարին անմտությամբ զբաղվելը»)»⁸²:

Չարենցի «Պատգամի» մասին նույնպես հայտնվել են նման կարծիքներ: Առավել տարածված է, սակայն, անտեսումը. չարենցագիտական աշխատությունների բացարձակ մեծամասնության մեջ այս բանաստեղծությունն ընդհանրապես շրջանցվում է կամ լավագույն դեպքում դիպվածալից անդրադարձ է արվում սոսկ նրա ուղղահայացին: Միայն առանձին դեպքերում հորիզոնական

—Իսկ որտե՞ղ է մեր փրկությունը:

—Մե՞ր,

Եվ, ավա՛ղ, ո՛չ մեր ձեռքերում...

82 Квятковский А. П., Поэтический словарь, с. 155.

բնագիրը նույնպես արժանացել է որոշ ուշադրության, այն էլ հակառակ ծայրահեղությամբ՝ հայրենադարձության կոչի դիրքերից և այն չփաստարկված մոտեցմամբ, թե իբր՝ արժեքային և բովանդակային առումներով այն հավասարագոր է ուղղահայաց գաղտնագրին:

Իրականում հորիզոնական «Պատգամը» ուղղահայացի բնագրային նախապատրաստումն ու զգուշավոր հուշումն է, որը գոնե այդքանով է արժանի հատուկ ուշադրության: Մանավանդ որ, ժանրատեսակի յուրահատկության և գրվածքի առանձնահատուկ ճակատագրի թելադրանքով նա մնացել է գերիզուր գաղտնագրի «սովերում»՝ այն աստիճան, որ ընթերցողներից շատերը, Չարենցի որևէ հատորում կամ թերթում հանդիպելով «Պատգամին», կարդում են «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է» ասույթը, իսկ բուն բանաստեղծությունը՝ ոչ: Որոշ չափով բազմաբառ կամ ձգձգված, ինչ-որ իմաստով՝ սպասարկու-հարմարեցված դեր կատարող հորիզոնական «Պատգամի» նկատմամբ մեղք գործած չլինելու համար (չէ՞ որ, ի վերջո, նա է իր «տաքուկ» մի անկյունում պահել-պահպանել սրբության կարգը դասված գաղտնագիրը) պետք է տանք նրա գրական-պատմական, իմաստային, ոճական ու տաղաչափական բնութագիրը: Վերջինս հարկ է սկսել բնագրի ուշադիր զննությունից, որի որոշ նախադրյալներ կներկայացնենք հիմա՝ իբրև գալիք ավարտուն հետազոտությունների ներածական:

«Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է» աֆորիզմը բաղկացած է **քառասունվեց տառից**, իսկ բանաստեղծության տողաքանակը մեկով ավելի է՝ **քառասունյոթ**: 23-րդ տողը՝ «Որ գերության անհաղորդ...», դուրս է մեզոստիքոսից և խախտում է այն: Խախտումը առկա է «Գիրք ճանապարհի» առաջին հրատարակության մեջ և կրկնվել է բանաստեղծության հետագա բոլոր հրատարակումներում՝ բացի մեկից: Տողը լռելյայն օտարվել է «Բագին» հանդեսի վերոհիշյալ հրատարակման մեջ: Ավելորդ տողի առկայության պատճառն անհայտ է: Միգուցե ինչ-որ պահի Չարենցը կամեցել է երկու առանձին տողերից ստանալ «**ու**» տառի երկու մասնիկները (խախտումը նախորդում է մեզոստիքոսի «փրկությունը» բառի առաջին «**ու**»-ին), ինչպես ակրոստիքոս կազմելիս վարվում էին միջնադարի մեր որոշ բանաստեղծներ, բայց դա նրան չի հաջողվել, ուստիև սպորդ է ավելորդ տողը: Չի բացառվում նաև խմբագրական միջամտության կամ մեկ այլ գործոնի հավանականությունը:

Համենայն դեպս, դուրս մնացած տողի մեկնաբանությունը ինչ-որ չափով կարող է նպաստել բանաստեղծության ամբողջական պարզաբանմանը:

Չնկատված մյուս հետաքրքրական իրողությունն այն է, որ մեզոստիքոսի և «Պատգամի» մնացյալ բնագրի միջև ոչ մի ընդհանուր բառ չկա: Բացառություն է թվում «**ով**»-ը, բայց իրականում առկա են համանուն երկու տարբեր բառեր՝ հորիզոնական բնագրում՝ հարցական դերանունը («**Ո՞վ** այդ արևը բերեց»), իսկ ուղղահայացում՝ կոչական բառը («**Ո՞վ** հայ ժողովուրդ»): Բառապաշարային նման անջրպետումը, որ կարող է բացատրվել ծածկագիրը չգաղտնագրեծելու հեղինակի մտահոգությամբ կամ մեկ այլ գործոնով, ամեն պարագայում ուժգնացրել է ուղղահայացի և հորիզոնականի խզումը:

Բայց և այնպես, բանաստեղծության արտաքննապես լավատեսական, թվացյալ «սովետական ոգուն» առընթեր ուշադրություն է գրավում բնագրում կրկնվող մի քանի բառերի սերտությունը ավելի շատ մեզոստիքոսի, քան չծածկագրված

մեծ բնագրի հետ: Այդ բառերն են՝ «**գերություն**», «**հիմարություն**», «**իմաստություն**»: Դրանցից առաջինն առկա է նաև շղթան խախտող տողում:

Այդ տողից մի քանի տող առաջ՝ դարձյալ տխուր-ոչ սովետական իմաստ ունեցող 20-րդ տողի վերջում, առկա է սխալ գրությամբ բառ՝ «**խավարտչին**» (հայերենի բառարաններում առկա է «**խավարչտին**» ձևով): Տողը այս գրությամբ է տպագրվել և՛ «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի առաջին հրատարակության մեջ, և՛ հետագա հրատարակումների մեծ մասում, այդ թվում՝ Չարենցի երկերի ակադեմիական հրատարակության չորրորդ հատորում: Եղածը վրիպա՞կ է, թե՞ Չարենցի ամենախույզ միտքը նկատի ունի մի բան, որ մեզ տեսանելի չէ: Եթե սուկական վրիպակ է, պետք է ուղղվի ապագա պատասխանատու հրատարակություններում:

Հետաքրքրական, երբեմն տարօրինակ բնագրային տվյալների կողքին ուշադրություն են հայցում բառապաշարային և պատկերային մի ամբողջ շարք այլ իրողություններ, որոնց կողքով անտարբեր անցել է Նորին մեծություն չարենցագիտությունը: Դրանց թվում են արխայիկ և հազվադեպ արվեստավոր բառերը («**պուրպուրե**», «**հեց**», «**զվարթուն**», «**լուրթ**», «**անկողր**»), զնգուն և իմաստակիր հանգերը («**մարդուն-զվարթուն**», «**հորդ-անհաղորդ**», «**արև է՛լ-արևէ՛**», «**հիմնանմահ**»), ճարտասանական հարցումներն ու բացականչությունները, բառերի պատկերային անսովոր կապակցությունները: Վերջին կարգի միավորները նույնպես գրեթե չեն արժանացել ուշադրության, եթե չհաշվենք «**նոր լույսը**» անվերապահորեն խորհրդային կարգերի այլաբանություն համարելու կաղապարը կամ դիպվածային որոշ դատողություններ, ըստ որոնցից մեկի, ասենք, «**իմաստության մի գետակ**» ասելով՝ Չարենցը նկատի ունի «Մասնա ծռեր» էպոսը:

Չարենցագիտությունը կոչված է ոչ միայն մեկնաբանելու հորիզոնական պատգամների էությունն ու ոճաբանությունը, այլև լուծելու վաղուց հայտնի, բայց այդպես էլ պատասխան չստացած մի քանի հարցեր, որոնցից ծանրագույնն ու գայթակղության աստիճանի հետաքրքրականը **մասնիչի առեղծվածն** է: Արդեն քանի տասնամյակ գրական միտքը տանջվում է և չի կարողանում հիմնավոր պատասխան գտնել այն հարցին, թե գրաքննությանը այնքան վարպետորեն խաբած Չարենցը ո՞ր «բարեկամին» (կամ «բարեկամներին») է անզգուշորեն, գուցե և դիտավորյալ հայտնել նվիրական գաղտնիքը, և թե նրանցից ո՞վ է այդ տեղեկությունը փոխանցել գաղտնի ոստիկանությանը: Բանավոր և գրավոր աղբյուրներում դեռ 1930-ական թվականներից անհատապես շրջանառում են Չարենցի երկու մտերիմների՝ արձակագիր **Ակսել Բակունցի** և գրաքննադատ **Մուրեն Հարությունյանի** անունները: 1936 թ. նոյեմբերի 16-ի արդեն հանրահայտ հարցաքննության ժամանակ Մուղղուսի-Գևորգով երկյակի և Չարենցի միջև առանց մեկնաբանության կայացել է հետևյալ երկխոսությունը.

«**Հարց.** Ո՞վ գիտեր այդ հակահեղափոխական լոգունգի մասին:

Պատասխան. Ես ինքս ցույց եմ տվել և այդ լոգունգը կարդացել միայն երկու մարդու՝ Ա. Բակունցին և գրական քննադատ Մ. Հարությունյանին»⁸³:

Թե երկուսից հատկապես ո՞վ է իրազեկիչը, չեն ասում ո՛չ քննիչները, ո՛չ բանաստեղծը: Մակայն այս բացահայտումից շատ չանցած՝ Չարենցը դարձյալ ծանր, բայց արդեն մտերմիկ գրույցի ընթացքում իր (նաև Բակունցի) ավագ բարեկամ Ավետիք Իսահակյանին միանշանակ ասել է, որ իրեն մատնել է Ակսել

83 **Եղիշե Չարենց**, Նորահայտ էջեր, էջ 372:

Բակունցը. «Նա գրել է մի ոտանավոր, որի մասին դուք գիտեք, և ասում էր, որ այդ մասին ինքը միայն Ակսելին է ասել, և Ակսելն էլ իրեն դավաճանել է... Նա ասում է, որ ես միայն Ակսել Բակունցին եմ ասել, և երբ, ասում է Չարենցը, երբ Պետքավարչությունը ինձ հարցրել է այդ մասին, ես անմիջապես ասել եմ, որ դա Ակսել Բակունցն է իրենց ասել, որովհետև ես ոչ մեկի այդ մասին ոչինչ չեմ ասել»⁸⁴:

Հակասությունն առկա է արդեն իսկ Չարենցի խոսքում: Քննիչներին տված երկու անուններից մեկը շուտով «անհետանում է» Իսահակյանի հետ ունեցած զրույցում: Չարմանալի չէ, ուրեմն, հակասական այն պատկերը, որ ուրվագծվում է մատնիչի հայտնաբերմանը կոչված գրական դատումներում: Չմոռանալով, որ սկզբնաղբյուրի նշանակություն ունեցող չարենցյան հիշյալ վկայություններն ամփոփող երկու փաստաթղթերն անհայտության մեջ էին և հրապարակվել են միայն 1990-ական թթ., նշենք հետևյալ մեծ հակասությունը: 1930-1940-ականների սփյուռքյան որոշ հրապարակումներում միանշանակորեն մեղավոր է համարվում Ակսել Բակունցը: Մինչդեռ դարձյալ Սփյուռքի ուրիշ մեկնաբաններ Բակունցին «փրկելու» կամ որևէ մեկին մեղադրյալ համարելու բավարար հիմքեր չունենալու դրդապատճառներով մեջտեղ են բերում անանուն «մի բարեկամի» լեզունը, գրվում և մի ընթացք անտիպ մնալուց հետո անկախության օրոք տպագրվում են հուշեր, որոնց հեղինակները (Հմայակ Սիրաս, Վարազ Առաքելյան) անվերապահորեն լրտես և մատնիչ են հռչակում բացառապես Սուրեն Հարությունյանին:

Եվ ոչ ոքի մտքով չի անցնում գաղտնագերծման մեղավոր հայտարարել հենց իրեն՝ **Եղիշե Չարենցին**: Քաջ իմանալով, որ իր բոլոր մտքերը բառացի մեջբերումներով պատմվում են ՆԳԺԿ-ի պատասխանատուներին (այդպես էր ամենաուշը՝ 1935 թ. սկզբից), Չարենցը կարծես թե մեկից ավելի մարդու է ցույց տվել և կարդացել այն, ինչ մեծ զգուշությամբ ու խնամքով թաքցրել էր բանատողների մեջ: Բայց այս պահին ծագում է ամենադաժան հարցը. իսկ ի՞նչ կպատահեր, եթե Չարենցը լիներ որջախոտ, ծածկամիտ ու հավասարակշռված և ոչ մեկի չհայտներ իր մեծ գաղտնիքը: **Սարսափելի է մտածելն անգամ, որ այդ դեպքում հայ ժողովուրդը այդպես էլ երբեք չէր իմանա իրեն վերաբերող, իրեն հղված մեծագույն իմաստնությունը**: Համաշխարհային գրականության պատմությանը հայտնի են ցնցող դեպքեր, երբ մի բանաստեղծի սրբորեն ծածկագրված մեզոստիքոսի մասին իմացվել է միայն մի քանի սերունդ հետո:

«Պատգամի» ամբողջ պատմությունը ինքնին չափազանց մնան է լեզենդի: Բայց կան նաև Չարենցի «Պատգամը» շրջապատող մութ պատմություններ, որոնք իսկապես լեզենդներ են, **մեզոստիքոսի լեզենդները**:

Համաձայն մի լեզենդի՝ աշխարհում եղել է գոնե մեկ գրականագետ, ով կամեցել է առանձին և մանրաքննի հետազոտության ենթարկել «Պատգամը»: 1969 թվականին հայկական թերթերից մեկը ազդարարում էր, որ ընթերցողը հաջորդ համարում կարող է կարդալ այդ «հոյակապ վերլուծականը»: Բայց մեկ շաբաթ անց լույս տեսած այդ համարում խմբագիրը ցավ էր հայտնում, թե դժբախտաբար հնարավոր չեղավ գտնել բաղձալի հողվածը: Կորած, միգուցե և բնավ չգրված այդ առեղծվածային նյութի հեղինակն է նույն ինքը՝ Չարենցին հայտնաբերած կամ նրան նոր կյանք տված **Նիկոլ Աղբալյանը**:

Երկրորդ լեզենդը, ինչպես և առաջինը, իրականության արձագանքն է: Համաձայն այդ պատմության՝ «Պատգամի» գաղտնագրի մասին անձնական իրազեկի-

84 Չարենցապատում ըստ անտիպ վավերագրերի, էջ 97, 99:

չից իմացել է անձամբ Լավրենտի Բերիան, այն էլ՝ բանաստեղծի նկատմամբ քրեական մեղադրանք հարուցելուց և ասույթի հանրայնացումից մեկուկես տարի առաջ՝ 1935 թ. մայիսին: Նույն օրն էլ նա ընդունել է Չարենցին, որը արյունարբուից մազապուրծ՝ հենց Թիֆլիսի մի արճարանում գրել է Բերիային փառաբանող մի ներքող՝ հավանաբար իր մեծ գաղտնիքի հանդեպ դրսևորած ներողամտությամբ ի պատասխան: Պարզապես աներևակայելի է, բայց ըստ այդ բանավոր պատում-լեզենդի՝ մեկ տարի հետո նույն առանձնասենյակում Ադասի Խանջյանին գնդակահարած Բերիան մեկուկես տարի անտեսել է փաստացի նաև իր դեմ ուղղված գաղտնագիրը, իսկ սարսափահար Չարենցը գրելուց անմիջապես հետո **ուրիշի ներկայությամբ** պատառոտելով ոչնչացրել է ներքողը:

Երրորդ լեզենդը հորինածո արձագանքն է խիստ իրական այն հարցի, թե խորհրդային ահեղ ու ամենատես գրաքննության հայկական մասնաճյուղը, որ «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուի մեջ հայտնաբերել էր երեք հակապետական գործ, ինչպե՞ս չէր նկատել ամենից վտանգավոր այդ գրվածքը: Եթե հավատանք հուշագրությամբ միջնորդավորված վկայություններին, նրանք այնուամենայնիվ ունեցել են նման **անորոշ** մի կասկած, որի մասին շատ տարիներ անց զգուշորեն պատմել է այդ շրջանի հայկական Գլավլիտի պետ, հետագայում տասնհինգ տարի աքսորում տառապած Գառնիկ Ղազարյանը (ի դեպ, «Պատգամի» գաղտնագերծմանը այս կամ այն կերպ առնչված, բանաստեղծին դրա համար տանջած գրեթե բոլոր պաշտոնյաները՝ Ինգուլովը, Ամատունին, Բերիան, Մուղղուսին, Գևորգովը, ճակատագրի հեզմանքով կամ պատժի ինչ-որ դիվային տրամաբանությամբ գնդակահարվել են): Բայց իրական բացահայտումը իբրև թե արել է Մուղղուսին՝ նույն ինքը՝ Խաչիկ Աստվածատուովը: Երբ հարցաքննության ժամանակ նա Չարենցին հայտնել է, որ գաղտնագիրը գաղտնագերծված է, բանաստեղծը անկեղծորեն հետաքրքրվել է, թե ո՞վ է բացահայտել գաղտնիքը: Այդ ժամանակ Մուղղուսին պարծեցել է, թե անձամբ ինքն է նկատել թաքցրածը:

Լեզենդը պատմում է, որ Մուղղուսու սուտը բռնելու կամ նրա ասածի իսկության մեջ համոզվելու համար Չարենցը հենց տեղում գրել է մեկ ուրիշ բանաստեղծություն և Մուղղուսուն առաջարկել գտնել նաև դրա գաղտնագիրը: Երբ շատ չարչարվելուց հետո քննիչը չի գտել բանալին, Չարենցն ինքը ցույց է տվել բանաստեղծության ո՛չ երկրորդ, բայց դարձյալ **մեջտեղի տառերով** կապակցված ծածկագիր ասույթը. «**Մուղղուսի, դու երկտառնի էչ ես, ճիշտ եմ ասում**»:

Ամեն մի հորինվածքի մեջ կա ճշմարտության գոնե մի փոքրիկ հատիկ: Գրական բանահյուսության մի յուրօրինակ տեսակ հիշեցնող այս պատումի մեջ ճշմարտաման տարրերը մեկից ավելի են, բայց մեզ զբաղեցնող հարցի տեսանկյունից ամենացնցողն այն է, որ «Պատգամի» շարժառիթով գրված, ըստ ամենայնի՝ «Պատգամին» առնչվող երևակայական բանաստեղծությունը նույնպես **մեզուստիքոս** է:

Իսկ գիտական նշանակության տեսակետից առավել էականը հետևյալն է: Եթե անգամ թերահավատորեն ընդունենք **մեզուստիքոսի լեզենդներում** զետեղված վկայությունների թեկուզև ինչ-ինչ տարրերի հավաստիությունը, կարելի է ենթադրել, որ մոտ կամ հեռավոր ապագայում կարող են հայտնաբերվել չարենցյան ժառանգությունը և «Պատգամ» բանաստեղծության պատմությունն ամբողջացնելու կոչված ևս երեք անտիպ և կորուսյալ գործեր.

1.Նիկոլ Աղբալյանի ուսումնասիրությունը Ե. Չարենցի «Պատգամի» մասին,

